

303033

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET

1903/909-IKI

ÉVKÖNYVE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

KISS KÖLOS JENŐ

PREM. KANONOK, EGYLETI TITKÁR.

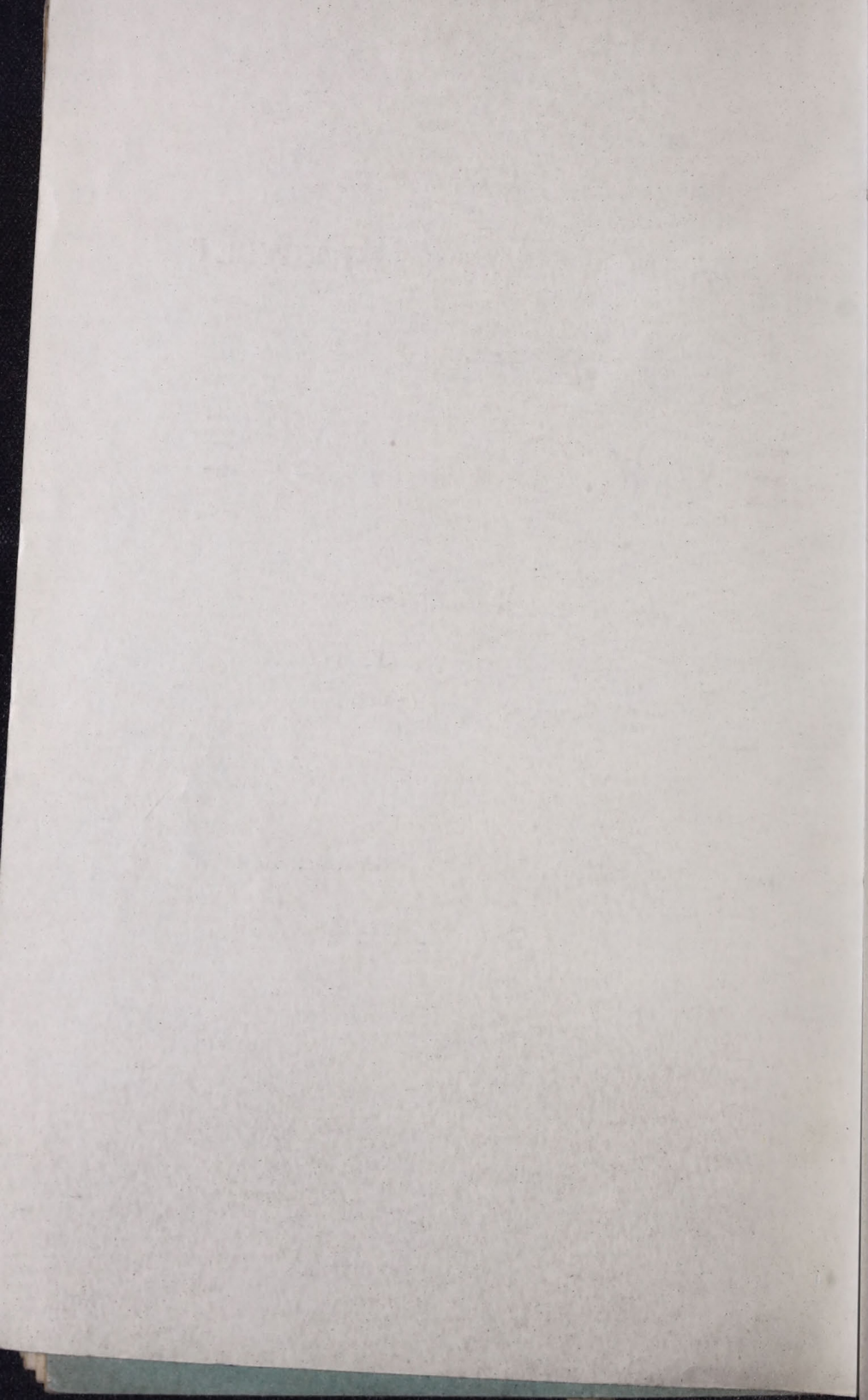

TÖBB BIHARMEGYEI LELET RAJZAIVAL.

NAGYVÁRAD, 1909.

KIADJA A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI
ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET.

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET

1903/909-IKI

ÉVKÖNYVE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

KISS KÖLOS JENŐ

PREM. KANONOK, EGYLETI TITKÁR.

TÖBB BIHARMEGYEI LELET RAJZAIVAL.

NAGYVÁRAD, 1909.

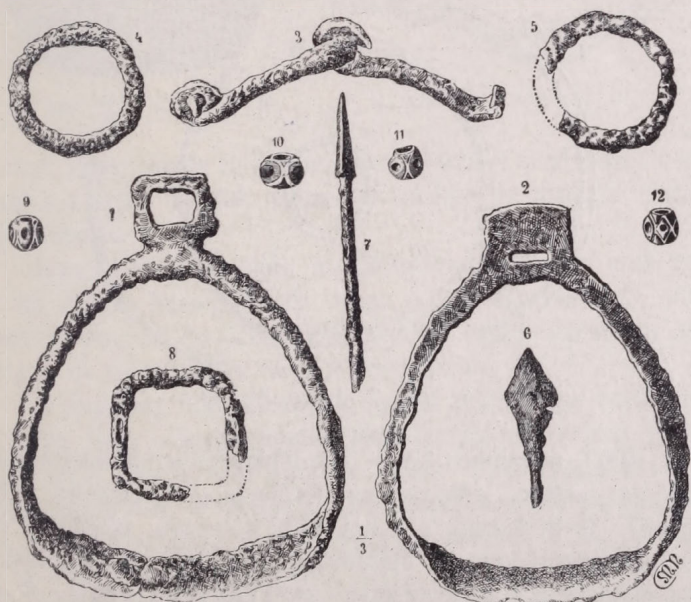
KIADJA A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI
ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET.

Láng József, könyvtárosné Nagyváradon.

MAGYAR KÖNYVTÁRA

A BIHARI HONFOGLALÁSKORI LOVAS-SIROKRÓL.

Az egykori hatalmas bihari vártól délkeletre, attól a Kösmőpatak völgyével elválasztva, Bihar községtől pedig keletre áll egy lejtős, Somlyó nevű szőlőhegy. E hegy tete-

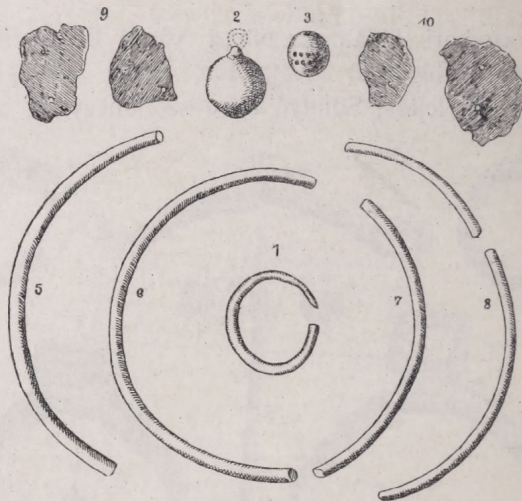

BIHARI HONFOGLALÁSI SIRLELET $\frac{1}{3}$ II. I. SIR. 1. ÁBRA.

jén, éppen ott, ahol egyaránt be lehet tekinteni mind a Be-
rettyó, mind a Sebes-Körözs térs völgyeibe, 1902 tavaszán
dr. Péchy Károly körorvos ur szőlőjében forgatás alkalmával
65—70 cm. mélységben egy munkás lovas-sírra akadt. E sir-
ból kikerült tárgyak a mellékelt ábrán láthatók s a követ-

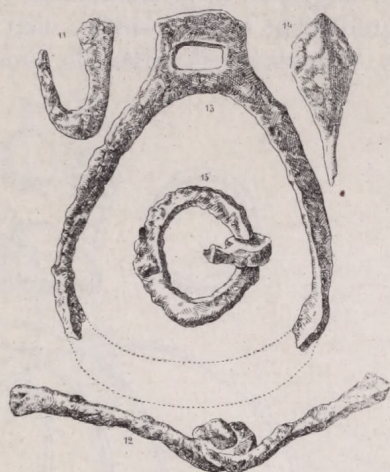
kezők: 1—2. két kengyelvas, lapos talppal, egyiknek szijtartó füle keskeny, a másiké széles; 3—5. csikózabla töredékei; 6. vasnyilhegy; 7. vas ár (vagy inkább török, minőt a szijgyártók használnak?); 8. vas hevedercsatt; 9—12. különböző nagyságu agyaggyöngyök. (I. sir. 1. ábra).

A lelet tárgyai meglepően hasonlítanak a csornai keltezett, honfoglaláskori sírok leleteihez. (L. M. Honfoglalás kútfői. 556—59. II.)

II. SIR 2. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

1902. november 22-én újra megjelentem munkásaimmal azon a ponton, amelyet az Archaeologiai Értesítő 1903. 66—67. II.-in leirtam s a hol 1902 tavaszán véletlenül egy honfoglaláskori lovassír maradványai kerültek elé. 1902 nyarán megtekintettem a székesfejérvári szőlőhegyeket is és így mondhatom, hogy a bihari lovassírok helyzete nagyon hasonlít a székesfejérvári, Árpád letelepedéséről annyira nevezetes sírokéhoz, csak hogy a bihari hegyek mégis valamivel magasabbak és erősebben emelkednek, mint a fejérváriak. A bihari hegytetőt sárga agyag borítja s mivel régóta szárazság volt, de meg már az őszi fagyok is beállottak, az agyag úgy összeállott, hogy némely helyütt csákánynyal kellett dolgozni.

III. SIR. 6. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ N.II. SIR. 3. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ N.

E miatt egyetlenegy ép koponyát vagy löfejet sem tudtunk ki-
venni s a talált tárgyak, ékszerek kivétele is roppant fáradságba került.

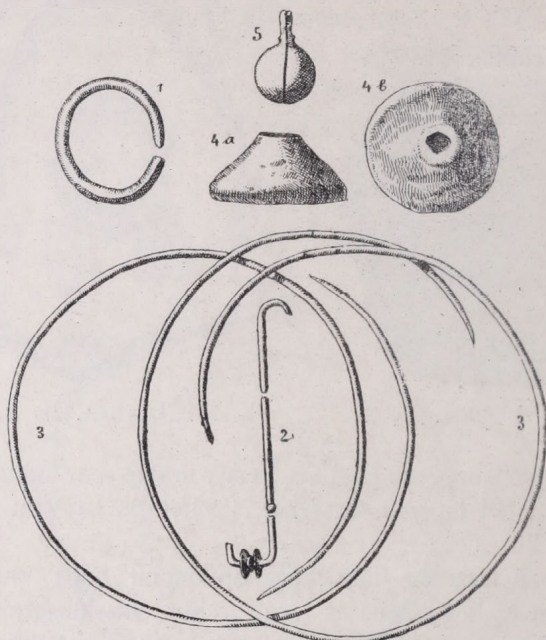
Hosszú fáradság után megállapítottam, hogy csak egy sor sír van e hegytetőn és hogy e sor északkeletről délnyugati irányban húzódik. Ettől kezdve aztán bátrabban haladtunk és egymásután hét lovassírt ástunk fel.

A sírokban fekvő halottak kivétel nélkül ugy voltak elhelyezve, hogy kelet felé néztek, tehát fejük a sír nyugati, lábuk a sír keleti részén volt. Minden egyes fejnél megtaláltuk a halántékgyűrűket, a karján a karpereczeket. Jobb karjuk mellett voltak elhelyezve a nyílhegyek, a csiholó aczél, csákány és az utolsó sírban egy kard.

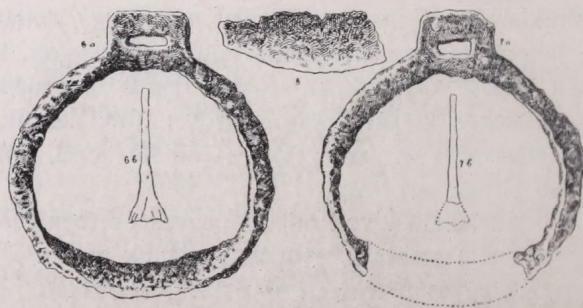
A halottak lábainál volt minden egyes esetben a ló feje (egyéb részeit nem találtuk), e mellett találtuk azután a zablákat, a nyereg egyes bőrrészeit és a kengyelvasakat.

Ha az 1902 tavaszán felásott lovassírt is számítjuk, összesen nyolcz lovassírt találtunk a bihari Somlyó-hegyen. Volt e síroknak folytatása is, de azokat 1898 táján a szomszédos birtokos szöllejének forgatása alkalmával már felásták és a

lelt tárgyakat széjjelhányták. Az ott talált tárgyakból csak egy karddarabot tudtak előadni, mert azt a vinczellér megtartotta és tüzpizskálónak használta, azonban ez sem honfoglaláskori.

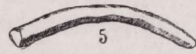
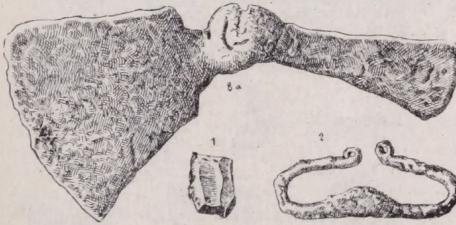
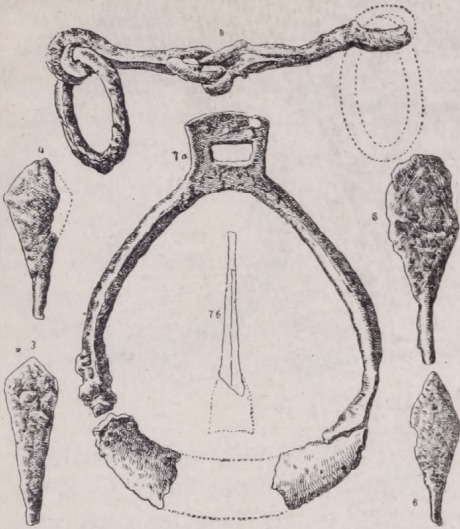
III. SIR. 4. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ II.

III. SIR. 5. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ II.

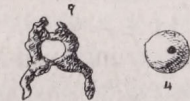
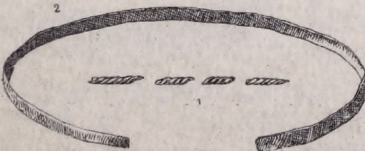
(Az 1902 tavaszán felásott és az Arch. Ért. 1903. 66–67. II.-in leírt sírt nevezzük elsőnek.)

IV. SIR. 7. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ n.

VI. SIR. 8. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ n.

V. SIR. 9. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

V. SÍR. 10. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ N.

A II. sír tartalma: 1. sz. egy darab ezüst halántékgyűrű; 2. ezüst fülfüggő; 3. egyszerű ezüst gyöngy; 4–8. két ezüst karperecz 5 darabra törve; 9–10. bőrre erősített ezüst halpikkelylemezkek; 11. féldarab tüzcsiholó; 12. csikózábla rudja; 13. kengyelvas talp nélkül; 14. széles nyilhegy; 15. heveder csatt csonka peczezszeffel. (L. 2–3. ábra.)

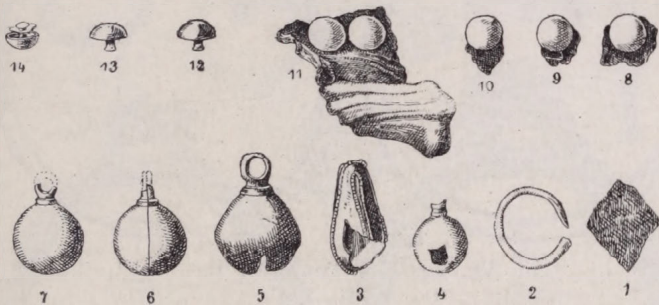
III. sír. 1. Ezüst halántékgyűrű; 2. 1 darab fülfüggőrész aranyozott ezüsből; 3. 2 darab ezüst karperecz háromszoros csavarodással; 4. sárgaszínű kúp alakú orsónehezék; 5. 2 darab veresréz csüngő; 6–8. 2 darab kicsiny kengyelvas; 9. 1 darab agyagedény fésű-hullámos diszítéssel, alul domboru kerékalak. (L. 4–6. ábra.)

VI. SÍR. 11. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ N.

IV. sír. 1 kvarckovátüzgerjesztő. Valószínűleg őskori telepről vették elő, mert pattogtatás látszik rajta; 2. csinos, ép tüzcsiholó; 3–6. 4 darab nyil-csúcs;

7. csonka kengyelvas; 8. a) 8 b) harczi csákány a bodrogvécsi lelethez hasonló. (L. Honfoglalás kútfői 536. I. VI. tábla 9. sz.) 6. csonka zablá. (Lásd 7. ábra).

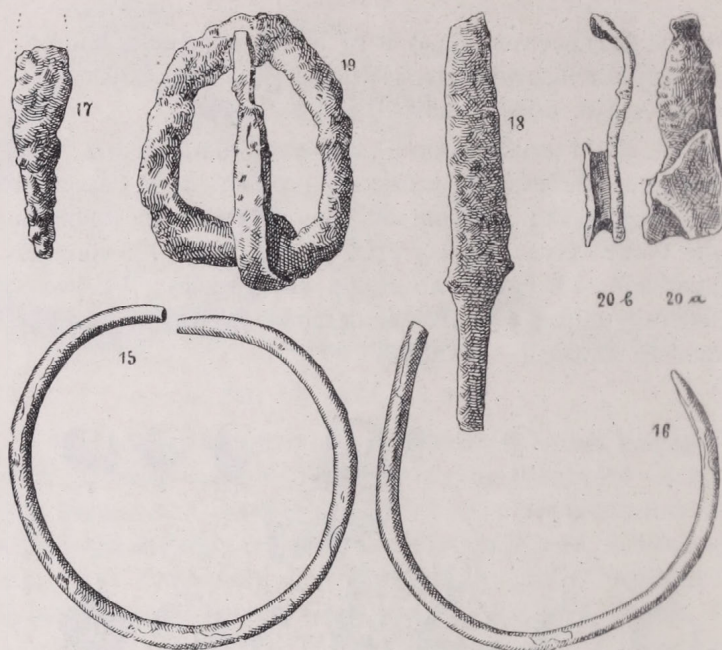
V. sír. 1 ezüst sodrott karperecz darabjai; 2. egy darab ezüst abroncs; 3. ezüstpánt-töredék; 4—6. laposfejű ezüst szegecskék; 7. roncsolt kapocsdarab; 8. domboru pityke bőrbbe verve; 9. vörösréz boglár; 10—12. vörösréz pántdarabok; 13. egy darab szeges vasnyilcsúcs; 14. összehajtott csikózabla; 15—16. két darab kengyelvas; 17. szürke kovadarab. (Lásd 9—10. ábra.)

VII. SIR. 12. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

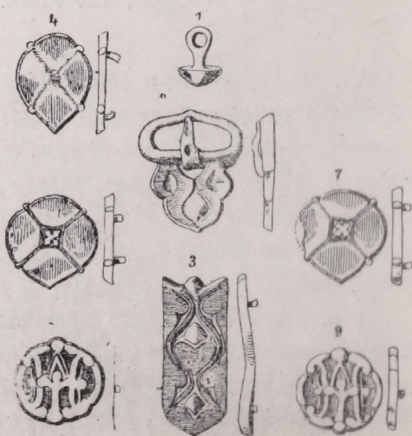
VI. sír. 1. 2 darab fülbevaló részlet; 2. hajtű gömbje; 3. 2 darab ezüst gyöngydarabka; 4. gyűrűbe való üvegpasszta; 5. karperecz-darab; 6. csonka nyilcsúcs; 7—8. 2 darab kis nyilcsúcs; 9., 15. és 16. 3 darab tegez-szegélyvas; 10—14. 5 darab tegez-szajtartó vas; 17. 1 darab kengyelvas (8. és 11. ábra); 18. csonka zablakarika (11. ábra); 19. hosszukás, tojásalaku hevedercsatt. (Lásd 11. ábra).

VII. sír. I. fül mellett talált arany karika; 2—3. ugyanott talált arany lemezke és mandulaalaku fülfüggő (2 darab); 4—5. gömbalaku csüngő (2 darab); 6 7. félgömbalaku csüngők (3 darab); 8—14 különböző pitykék (6 darab); összesen 106 darabot találtunk; 15—16. két darab vörösréz karperecz; 4. 18. sz. evőkés vasból; 17. és 25 27. lándzsa-hegy és nyilcsucok (4 darab); 19. szivalaku hevedercsatt; 20—23.

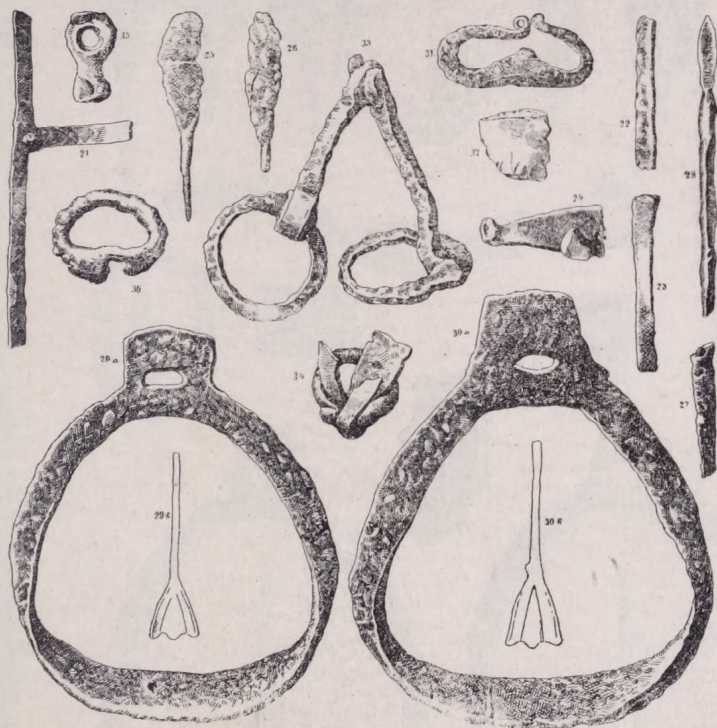
VII. SÍR. 13. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

tegez-tartó vasak (4 darab); 29–30. kengyelvasak (a legnagyobbak a leletben!); 31–32. tűzcsiholó vasból és sárga kovakő; 33. összehajtott vas-zabla; 24. és 34. szíjtartó karika, talán a szügyelő karikája; 39. forgókarika (a pányvakötélre?) (L. 12–14. ábra.)

VIII. sír. 1. 1 darab ezüst csüngő; 2. derékszíjon használt vörösréz csatocska; 3. vörösréz szíjvég (ép olyan, mint

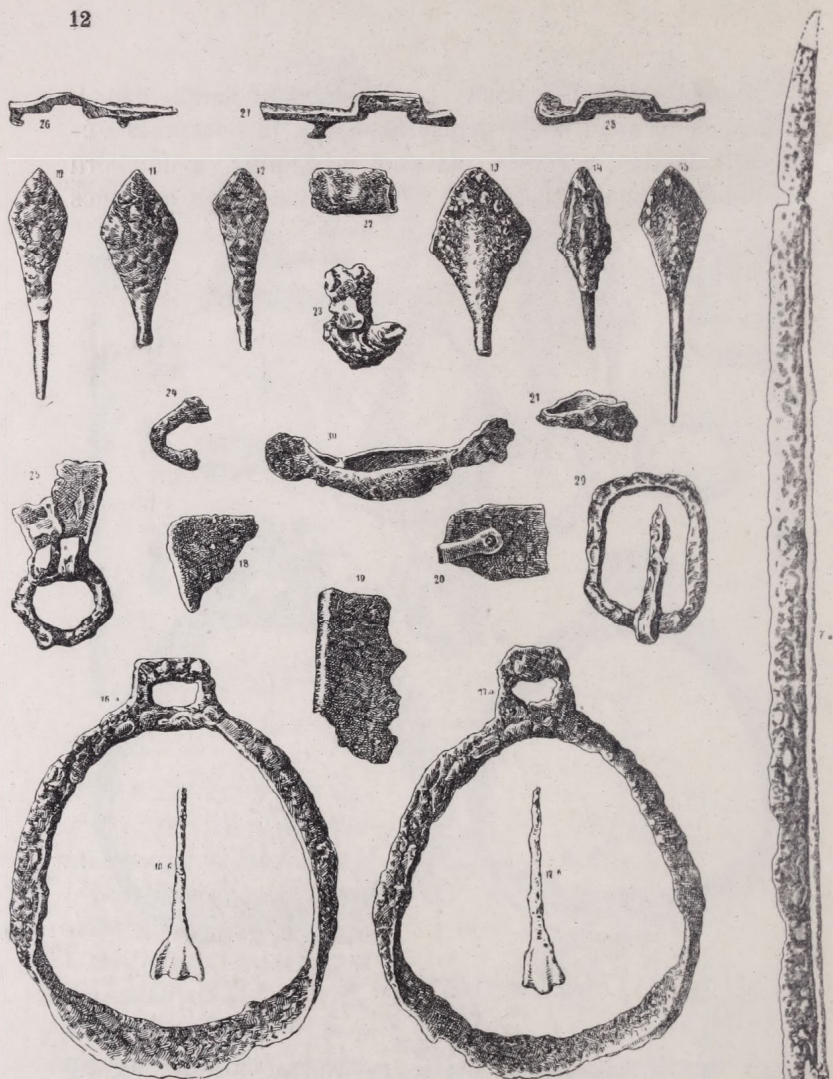
VIII. SÍR. 15. ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

a bodrogvécsi leletben talált. L. Honfoglalás kutfői 544. l. XIII. tábla 6. sz.); 4—9. derékszij pitykék (a hosszukás végűből 4 darabot, a zömök alakuból 8 darabot, a domboru verésűből 4 darabot találtunk); 10—15. hat darab nyilcsúcs

VII. SIR. 14. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ n.

(egyik legszélesebb a lelet összes nyilcsúcsai között); 7a. és 30. kard, 2 darab ivalakban hajlott keresztvassal; 16—17. 2 kengyelvas (volt zabla is, de összetört); 18—20 ismeretlen rendeltetésű borítólemez szorítószegekkel; 24. ismeretlen rendeltetésű csattdarab; 25. szijtartó karika, talán a szügyelő karikája; 26—28. tegez-szijtartó; 29. hevedercsatt. Volt egy ezüst pánt is, de vagy 20 darabra hullott. (L. 15. és 16. ábra).

VIII. SIR. 16. ÁBRA. $\frac{1}{3}$ n.

A jelekből ítélve a harmadik és hatodik sírban nő volt eltemetve.

Végül a fentebb említett lovassíroktól távolabb, a hegy oldalában inkább kelta, mint magyar vagy népvándorláskori kardot is találtunk.

VIII. SIR. 7a.
ÁBRA. cca $\frac{1}{6}$ n.

A biharmegyei muzeum ezen honfoglaláskori s a magyar nemzetet annyira érdeklő leletekkel gyűjteményét szerencsésen kiegészítette s már most a többi vidéki muzeumoknál e tekintetben sem szegényebb.

Bihar-Püspöki, 1903. augusztus 7.

Dr. Karácsonyi János.

A HERPÁLYI-I CSONKATORONY ÉS A KIÁSOTT TEPLOSALAPOK.

A biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet egyik kiváló gondját képezi¹ jelenleg a herpályi (berettyó-ujfalusi) Árpádkori csonkatorony biztosítása és restaurálása. Ezzel kapcsolatban az egylet megbizásából Zsák Adolf 1902. novemberében kiásatta a torony mellett lévő templomalapok egy részét, mely fölött maga a templom van és a másik torony is állott még a XIX. század elején, amint azt Kereszturi Alajos munkájában, Compendiaria descriptio foundationis etc. episcopatus et capituli M. Varadinensis. Magnovaradini 1806. I. 277. ekként olvashatni: Censerem tamen hanc ad, Herpály, quae in conscriptione Dec. Pont. Herpáli nominatur, transferebam: nam in hoc loco et penes Berettyó-Ujfalú situato, olim fossa et aqua circumdato, ingentes duae turres, cum Ecclesiae et distinctae cuiusdam capellae rudibus, actu visuntur, et locum hunc olim ab religiosis quibusdam cultum, ipsa etiam traditio indigitat. Említi ezt Bunyitay is „A váradi püspökség története“ II. k. 365. l. cz. munkájában, azonban ő hozzát teszi, hogy most már csak az egyik torony látható, a másik tornyot és templomot, illetve annak alapjait szántóföld borítja. *Most ellenben 20 évvel később² elmondhatjuk, hogy láthatók még a másik torony, sőt csaknem az egész templom alapfalai, kivéve a szentély alapjait, melyet az ásató érintetlenül hagyott.* Ezenkívül a templom déli oldalfalával kapcsolatban egy melléképület falai, mely talán azon kápolnából maradt, melyről Kereszturi fentebb említést teszen, melynek romjai akkor, 1806-ban még láthatók voltak.

¹ Ez a cikk 1903. febr. 22-én jelent meg először a Tiszántúlbán.

² Bunyitay idézett kötete 1883-ban jelent meg.

Dr. Karácsonyi János és e sorok írója 1903. febr. 19-én a kiásott templomalapok megtekintésére kirándultunk Berettyó-Ujfaluba, hol Tardy Sándor földbirtokos urnak voltunk magyaros szivességgel látott vendégei. A most 24—25 m. magas toronynak legfelső emeletét, melyen a sisak emelkedett, még a hatvanas években hordatta le szives házigazdánk megboldogult édesatyja.¹ A még fennálló toronyrom két emeletesnek mondható. Az egészen téglából épített torony legfelső emeletének diszpárkányzata vagy pártázata jelenleg nagyrészt lehullott. A déli oldalon még megvan a félköríves diszitmény,² s a fölötte lévő hatsoros tört-pálcza-disz legnagyobb része. A többi oldalokról csaknem teljesen lemállott. A déli oldal második emeletén ott tátong egy széles félköríves ablak ürege, de a félkörnek felső része leomlott onnan is.³ Az első emelet felső részétől a nyugati oldalon két szélén két támasztó ugrik ki, mely a földszint felső végénél még inkább kiugrik. A torony északi oldalán még megmaradt az előcsarnokot fedő dongaboltozatával kiugró ivezete, mely részben két félhenger alaku oszlopon nyugszik.⁴ Az egyik oszlop teste még megvan. A torony keleti oldalán ellenben egy emeletnyi magasságig fut fel egy ugyancsak henger alaku féloszlop, mely már tehát a templom hajójában állott, s valamint az előcsarnokbeli féloszlop szintén be lehetett vakolva. A templom külső falai ellenben, mint azt Bunyitay is kiemeli, vakolatlanul maradtak, s így a templom ugynevezett nyers tégláépítmény, Rohbau volt.

Megemlítjük, még mielőtt a fennálló torony leírását befejeznők, hogy a déli oldal földszintjén keskeny félköríves

¹ Egy Tardy S. ur birtokában levő akkori vízfestmény ezt a lebontott emeletet is feltünteti.

² Ennek pompás rajza látható Bunyitay munkájában. Megjegyezzük, hogy e diszitmény is e célra külön égetett, vagy faragott erős téglából készült. Az egész templomnál nagyon kevés terméskő volt alkalmazva.

³ Ez a széles ablaküreg valószínűleg pálczataggal volt több részre osztva, mint a román stílusú templomoknál szokás.

⁴ Ez a hengeres féloszlop e célra alakított téglából van rakva, s valószínűleg vakolattal volt borítva.

kifelé és befelé egyaránt táguló ablak (kajácsos ablak) van, mely az egykoru templomoknál található szinte lőrés-szerű ablakokkal mindenben megegyezik, s hogy az épület téglái bámulatos kemények és szilárdak¹ úgy, hogy a torony földszintjének minden oldalról való kikezdése daczára is szilárdan áll, sőt, amint mondtuk, az előcsarnok fölé hajló dongaboltozat félkörívének egy része egy méternyire is kihajlik a torony függőleges síkjából. Az idő csak felülről kezdte ki a tornyot, a többi oldalakon az ember pusztította el azt, ami elpusztult.²

De lássuk immár a *felásott templomalapot*, melyet eddig még nem ismertett senki. A templom, amint az alapok mutatják, három hajós részben korai román stílusban épült bazilika volt. Addig míg pontos méretekkel szolgálhatunk, megjegyezzük, hogy hozzávetőleg 25–28 méter hosszú lehetett a középhajó, a pillérekkel vagy oszlopokkal elválasztott két mellékhajó pedig valamivel rövidebb, négy holdosztálynyi hosszúságú.³ A déli oldalon a holdosztályok elválasztó pillér-alapjai szépen látszanak. Az északi oldalon szépen napfényre jött az északi hajó szentélyzáródása, mely belül félköríves volt (a félkör fele ki van ásva), kívül ellenben egyenes záródású, mint a több magyarországi román templomnál észlelhető pl. a *harinai* (*Münzsdorf Mönchschorf*) templom Dobokamegyében. Ez a harinai templom egész elrendezésében hasonlít a herpályi templom-alapokhoz.

A harinai is háromhajós két tornyu egyház igen keskeny mellékhajókkal s Henszlmann a harinai templomot is ó-románnak tartja s legföljebb a falszallagok erős kiszögellé-

¹ E téglák egy része olyanforma nagy, mint a mostaniak, egyrésze ellenben jóval nagyobb, a római téglához közeledő. Egyébiránt téglákat, méreteikkel együtt fölemlíti Bunyitay is.

² Valószínű, hogy a templom még a tatárjárás előtt épült, ekkor a tatárok részben lerombolták, s azután többé nem építették föl. Irott emlék nem szól a herpályi templomról.

³ A harinai és báthmonostori szerzetes templomok is négy holdosztályu mellékhajókkal bírnak. A tornyok alatti csarnokot nem számítjuk.

sét tekinti újabb korra mutató jelnek, no meg a templom-épület magasságát. Érdekes megegyezés a két templom között (mindkettő szerzetes templom volt), hogy kiugró támaszok csak a homlokzaton, no meg részben a torony déli és északi oldalán fordulnak elő, a templom-testen nem. Abban ismét eltér a két templom egymástól, hogy míg a harinainál a toronyok földszinti belvilága összeköttetésben volt a mellékhajókkal, a mely térkihasználás Henszlmann¹ és Ipolyi szerint magyar sajátosság, specialitás, addig a herpályi torony belvilága a déli hajóval nem volt összekötve, a mint azt a fennálló torony bizonyítja, melynek keleti falazatán nincs ajtó vagy nyílt szabad ív, melyen át a déli hajóba lehetett volna menni.

A legközelebbi ásatás föladata lesz kétségkívül a hajókat elválasztó pillér vagy oszlop alapok fölfedése, de főleg a szentély, az apsis föltakarása. Csaknem biztosra vehető ugyan, egyéb magyarországi egykoru templomok egybevetése után, hogy a középhajó szentélye jóval tovább ugrott ki, mint a mellékhajók apsisai, valamint hogy a főszentély nemcsak belül, de kívül is félköríves volt, azonban másrészt tagadhatatlan, hogy a főszentély kiástatása mégis mellőzhetetlen követelmény, s ahhoz, hogy teljesen világos képet nyerjünk a templomról, föltétlenül szükséges. Megjegyezzük még, hogy a herpályi templom alapokhoz a *báthmonostori* (bácsmegyei) Henszlmann által fölátatott régibb templomocska (grangia-templom) alapjai is hasonlítanak,² bizonyos tekintetben még inkább, mint a harinai templom. A báthmonostori templom benzéseké volt s így megerősíti azt a véleményt, mely a herpályi templomot a benzéseknek tulajdonítja. A báthmonostori régi templom mellékhajói belül félkörívekben, kívül egyenes falazással végződnek, mint az a herpályi templom fel-

¹ Henszlmann: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stíljü műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876. 91. 92. 93. ll.

² Henszlmann i. m. 114., 115., 116. ll.

ásott mellékhajóinál is látható.¹ A főhajó ellenben nemcsak belül félköríves, de kívül is félköríves apsisal van ellátva.

Mindent összefoglalva, eddigi eredmény gyanánt kimondhatjuk, hogy a herpályi XII. század végén vagy a XIII. sz. elején, a tatárjárás előtt épült benczés-monostor ó-román stílusu három hajós kisebb bazilika volt, téglából épült nyers építmény, Rohbau, négy holdosztályos mellékhajókkal, melyek belül apsidiolban, kis apsisban, kívül egyenes fallal záródtak, míg közülük a főhajó apsisa, a szentély jelentékenyen kiszökött. Budapesttől Nagyváradig a vasut mellett ez az egyetlen Árpádkori egyházi emlékünk, egyike az egész Nagy-Alföld oly csekély számu középkori műemlékeinek, melynek fenntartása, biztosítása valóban hazafias szent kötelességünk.

* * *

A mult alkalommal, a Tiszántul febr. 22-iki számában beszámoltam a herpályi-i torony mellett novemberben végzett ásatások eredményéről, a mely igazolta Kereszturi szavait, mely szerint 1805-ben még templom-romok állottak a torony mellett, mert hiszen e romok alapjai kerültek napvilágra a novemberi ásatások folyamán; most pedig, miután Tardy Sándor ur kérelmünkre felásatta, legalább részben a szentély alapjait is, s azokat keddi, azaz márczius 3-iki kirándulásom alkalmából szemügyre vettem, újabb adatokkal szolgálhatok régi templomunk szerkezetére nézve.

Mielőtt e szentély fölásatás eredményeit előadnám, néhány adatot jegyzek föl, melyeket eddig még nem örökítettek meg, ugyancsak Tardy Sándor ur szives közlése nyomán, romunk történetét illetőleg. 1842-ben az északi torony még állott, valami 12 méternyi magasságban; ekkor bontották szét azt, hogy a jelenleg is álló a XIX. század második évtizedében épült, berettyó-ujfalusi református templom orgonaalapjának építőanyagot nyerjenek. Ekkor még a romok tájéka használatlan terület volt, a mély és széles sánczok még megvoltak, s tavaszkor a Berettyó áradásának egy részét befo-

¹ Henszlmann a harinai templomról szólva ezeket mondja: »Nevezetes még a szentélynek nagy kiszökése kelet felé és a mellékhajók egyenes zárása kifelé, bár a templom belsejében félkörű apsi-diolal bírnak« i. m. 92. l. Erre újabb példa a herpályi templom.

gadván, annak kártételét legalább részben megakadályozták. Szinte senki földje, res nullius volt az a terület egészen 1844-ig, mikor is, a tagosítás alkalmával, került az a Tardycsalád birtokába. Tardy ur édesatyja 1854-ben, miután lefeszette a déli tornyot, annak felső emeletét lehordatta, mert a falazat ledőlésétől lehetett tartani, annyira kifelé dőlt annak egyik oldala. E vízfestmény, mely tehát a most is álló déli tornyot 1854-iki állapotában, egy emelettel magasabbnak tünteti fel, ma is megvan Tardy ur birtokában. Tardy ur édesatyja az előbb említett sánczokat 1858. táján behuzatta, kiegyengette, s ez alkalommal egy 20 kilónyi harangdarabot talált a sánczokban, melyből 18 csengőt öntetett, s a családtagok között kiosztotta azokat. Kettő megvan még közülük Tardy ur birtokában. Az említett harangdarabon nem volt semmi fölirat; annyit jegyezhetünk meg róla, hogy keskenyebb s hosszabb volt, mint a hasonló nagyságu mostani harangok. Diszítés sem igen volt rajta.

Ennyit a rom történetéből a múlt században. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a csonka tornyot a nép ma is „*klastrom*“-nak nevezi, ami nemcsak bizonyíték a mellett, hogy szerzetes templom állott e helyen, de egyszersmind érdekes példája a szívósságnak, melylyel a nép hagyományaihoz ragaszkodik. Ime egy elnevezés, mely a tatárjárás óta fennmaradt, amennyiben, mint azt multkor is említettük, a templom ekkor pusztult el, s azóta nem is épült fel újból. De lássuk immár az utolsó, a szentély felásatás eredményeit.

Multkori cikkemben azon sejtésemnek adtam kifejezést, hogy a szentély kívül-belől félkörben végződhetett, míg a mellékhajók, mint azt a novemberi ásatás igazolta, kívül négyszögletes belől félkörben, absidiol-ban nyertek befejezést. E sejtésem a harinai és báthmonostori templomok analógiáján indult, de nem nyert igazolást. Amint az utolsó februári ásatás mutatja, *a szentély kívül kétségtelenül egyenes záródásu, négyszögletes alakú, sőt legnagyobb valószínűséggel belül sem volt félköralakja, hanem négyszögletes volt belül is.* Aki csak valamennyire is járatos Árpádkori templomaink építészetének ismeretében, tudja, hogy ez a körülmény igen nagy fontos-

ságu. A herpályi-i templom mellékhajói tehát belül félkörívben azaz apsiolióban végződtek, kívül pedig egyenes záródásúak; a főhajó kiugró szentélye pedig nemcsak kívül végződött egyenes záródással, de belül is, azaz a szentély egy négyszöget képezett, mely a mellékhajók közül kiugrott. Ha tehát az összehasonlítás terére lépünk, míg a herpályi templom mellékhajói a *harinai* és *báthmonostori* templomok mintájára végződtek, addig szentélye a *dobronyai* kis háromhajós román stíli templom szentélyének mintája szerint épült. A *dobronyai* (Zólyommegye) kis templom t. i. négyzetalaku szentélylyel bír, míg mellékhajói kívül-belül félköralakban, teljes apsiolióban végződnek. Megjegyezzük, hogy a dobronvai templom a tatárjárás előtt épült, tehát 1241 előtt.¹ Azt azonban itt is hangsúlyoznunk kell, hogy sem a hajók, sem a szentély ásatása nincs befejezve s hogy a többi közt a szentély belső formájára nézve az eddigi ásatás minden kétséget kizáró felvilágosítást nem ad.

Keddi kirándulásom harmadik eredménye a templomalapok fölmérése volt. Természetes dolog, hogy a fölmérés pontossága csak megközelítő, de így is tanulságos. A templom egész hossza a főszentélynél 31.93 m. vagy kerekszámban 32 méter, s ehhez képest a herpályi-i elég nagy templom lehetett a vidékiek között. A templom egész szélessége (tehát a három hajó együttvéve) 15.50 m. A mellékhajók hossza 28 m. s ehhez képest a szentély hossza csak 3.93 illetőleg a főhajó kiugró részének hossza 3.93, míg a főhajó szélessége, tehát a szentély szélessége is 7.68. A fennálló torony négyzetének egy-egyoldala 4.15, a nyugoti oldalon, ahol erősen kiugró támaszok vannak, a támaszoknál, illetőleg velük együtt 4.56.

Adja Isten, hogy egy teljesebb, pontosabb, minden részletre kiterjedő ásatás teljessé tegye azon szép eredményeket, melyekkel az eddigi munkálatok szolgáltak. Oly kevés az, ami Árpádkori építészetünk gazdag bőségéből a történelmi nyomokban elpusztult Alföldön megmaradt, hogy minden követ hazafias kegyelettel kellene megőriznünk. Colligite fragmenta, ne pereant.

Dr. Némethy Gyula.

¹ Henszlmann: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stíli műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876. 131., 132.

PANASZ.¹

Ne tessék megijedni! Nem költeményt írok, hanem ellenkezőleg nagyon is erős, bár rég elmúlt valóságot.

Egy kis falu helyét akarom lehetőleg pontosan kimutatni, még pedig azért, mert halhatatlan emlékü nagy hazánkfiát Pázmány Pétert ahhoz kegyeletes emlék füzte. E faluban laktak ősei századokon át, e faluban ringott még az ő atyjának bölcseje is. E faluról vette ő is előnevét, hogy így megkülönböztesse családját a számos más (pl. Laki, Söptei, Nemeskei előnevű) szintén Pázmány nevű családoktól. E kis falu neve volt Panasz.

Hol, merre állott? Hol emelkedett egykor kisdud egyháza, a Panaszai Pázmányok imádkozó helye?

Biharmegye rengeteg területén hajdan két Panasz nevű falu feküdt. Az egyiket a XIV. századtól kezdve mindig Mező-Panasznak hívták, sőt puszta nevét ma is így nevezik. Ez Nagyszalontától északnyugatra feküdt s templomának helyét a tégl- és vakolat-törmelékek ma is mutatják. E Mező-Panasz azonban az 1552–55. adóösszeírás szerint a Pázmányoktól egészen különböző családok birtokában volt s e szerint ehhez a Panaszai Pázmányoknak semmi közük.

A Pázmányok lakóhelyéül szolgált Panasz fekvésére az 1332–36-iki pápai tizedjegyzékek jóformán semmi utmutatást nem adnak. Csak annyit árulnak el, hogy a Panasz a bihari főesperességhez tartozott² és így a Sebes-Körözs (így! és nem, mint most hibásan írják némely tudatlanok: Körös) jobb partjától északra feküdt.

¹ Felolvastatott az egylet 1907. jun. 9-iki közgyűlésén.

² Monumenta Vaticana, Hung. S. I. T. I. 80., 86.

Szerencsére elég világosan tájékoztatnak bennünket az 1552–55-iki adóösszeírások.¹ Ezek a Pázmányok Panaszát mindig a második, a Sebes-Körözs és Berettyó közt eső járásba helyezik. Az 1552-iki összeírás ily sorban említi e Panasz falut:

„Myske, Zent Janos,
Panaz, Toothtelek,
Petri Pazman porte 5,
Casparis Pazman porte 8,
Berek, Bessenyaw, Bezermen.“

Az itt felsorolt falvak közül Micske, Szent-János, Berek-Böszörmény ma is megvannak s mivel az összeíró az egész járásban kimutathatólag fekvésük sorjában jegyezte föl a falvakat, biztosra vehetjük, hogy a Pázmányok birtoka Panasz és a vele összekapcsolt (tehát a ma is fennlevő s az 1552-iki összeírásban egész másutt, a váradi püspök birtokául nevezett Töttelek falutól teljesen különböző) Töttelek, Szent János és Berek-Böszörmény községek közt esett.

Ak 1554-iki összeírásban Hegyköz-Száldobágy és Hegyköz-Pályi közt ekként van említve:

„Panaz
Gasparis Pazman porte 7,
Petri Pazman porte 4.“
Utána Püspöki következik.

De már az 1555-iki összeírásban megint ily sorban következik Panasz:

Myske, Zenth Janos,
Panaz et Totthelek.²
Casparis Pazmany porte 6,

¹ Az országos levéltárban Budapesten.

² Ebből láthatjuk, mennyire tévednek azok, akik a Pázmányok Töttelek nevű faluját egynek veszik Panaszszal, holott az különálló, bár Panaszszal szomszédos falu volt. Még nagyobb bakot lönek azok, akik e Tötteleket Tötteleknek olvassák s a Pázmányoknak Panasz-tóteleki előnevet adnak. 1702-ben még nagyon jól tudták, hogy e Pázmány-féle Töttelek egészen más falu, mint a Csatár mellett ma is meglévő Töttelek (noha 1585–88-ban a jezsuiták ezt is birták.)

Wolfgangi Pázmány porte 6.“

Azután következnek „Kewrewz Bessenew, Bereök, Bezermen.“

Látjuk ez 1555-iki összeírásból először is azt, hogy az érseki székre emelkedett Pázmány Péter nagyatyja, szintén Péter, 1554-ben meghalt, mert birtoka 1555-ben már fiának, Farkasnak (Pázmány Péter érsek nagybátyjának) nevéen áll. De láthatjuk azt is, hogy az 1552-iki összeíró nem véletlenül helyezte Panasz falut Szent-János és Berek-Böszörmény közé, mert az 1555-iki összeíró is úgy cselekszik, noha ez itt-ott holmi csekélységben eltér az 1552-iki összeíró adórovótól.

Amit az adóösszeírásokból Panasz fekvésére nézve megállapítottunk, azt kétségtelenné teszi egy 1576-iki határjáró és egy 1580-iki iktató levél. Ennek megértésére csak azt kell tudnunk, hogy 1848-ig a birtok-átadásokon (iktatásokon) a szomszédoknak jelen kellett lenniök, mert ha jelen nem voltak és fel nem szólaltak, a királyi ember a szomszédok földjeit is átadhatta az új birtokosnak. Már most 1576-ban szept. 20-án megparancsolta az erdélyi fejedelem, hogy Szent-János és Panasz falvak közt a határvonalat pontosan megállapítsák. Azonban Pázmány Miklós (az érsek atyja) halasztást eszközölt ki.¹ 1580-ban pedig a biharmegyei Sebes-Körözs mellett eső Gyéres (most tiszántúliasan Gyíres) falu birtokába beiktatták Besseney Dorottyát. Ez átadáson, mint Gyéressel határos (commetaneus) falvak megbizottai jelen voltak: a tarjáni bíró, Somogyi Antal, Sarkady Farkas jobbágya, Nyilas Ambrus kecseti jobbágy és Pázmány Gáspárnak Panaszon lakó jobbágya, Gellért János.²

Ez oklevelekből nyilvánvaló, hogy a Pázmány-család Panasza másként (a Mező-Panasztól való megkülönböztetés végett) Körözs-Panasz egyik oldalról Szent-Jánossal, másik oldalról Gyéressel határos volt, még pedig, mivel e Körözs-Panasz a Körözsnak jobb partján feküdt, a gyéresi határ

¹ Országos levéltár. Acta Jesuitarum residentiae Varadiensis 7., 3. nr. 2.

² Kiadatban 1580-iki oklevél a Bölöni családnak levéltárában (a nagyváradi muzeumban).

Körözs jobbjartjára ma is átnyuló részének északkelet felől volt szomszédosa.

A kijelölt irányban Körözs-Tarjántól északra, Gyérestől északkeletre ma egy félig-meddig különálló (különben Tarjánhoz tartozó) uradalmi, Cserepes nevű puszta terül el. Ennek nagysága mintegy 1800 kat. hold. Ez volt tehát egykor a Pázmányok ősi birtoka, Körözs-Panasznak és a vele egybeolvadt Tötteleknek határa. Későbbi adatokból megállapítható az is, hogy Töttelek e területnek nyugati, Panasz pedig keleti felét foglalta el.

Körözs-Panasznak templomát és házait e jókora területnek déli részén a Körözs mellett kell keresnünk, mert a középkorban, ahol csak lehetett, falvaink mind a folyók, erek partjain épültek, hogy legalább is a jószágításra elegendő vizet kapjanak.

Hogy a Pázmányok egykori lakóhelye annyira elpusztult s annak ma már se nevét nem említik, se temploma helyét nem mutatják, annak nagyon szomorú oka van. 1598. őszén hatalmas török sereg ostromolta Nagyváradot s míg a gyalogság az ostrommal bajlódott, a lovasság, különösen a társág végig száguldott Biharmegyén s a falvakat felégette, lakosaikat földönfutóvá tette vagy rablánczra füzte. Ekkor pusztult el Körözs-Panasz is.

1692-ben mikor a keresztények visszafoglalták Nagyváradot, újra csekély falvak alakultak a régi Töttelek és Körözs-Panasz határain.

A jezsuiták is visszatértek Nagyváradra. Ők hatalmas összeköttetések révén jól tudták, hogy a Panaszi Pázmányoknak magvuk szakadt s így jószágaik a királyi kincstárra szálltak. Nem volt nehéz kivinniök, hogy ezeket megkapják, hisz rengeteg volt az uratlan birtok s a kis, 32 teleknél csekélyebb falvakat a nádor is adományozhatta. Eszterházy Pál nádor tehát 1702-ben csakugyan a nagyváradi jezsuitáknak ajándékozta Panasz és Töttelek kis falvakat és velük szemben a Körözs balpartján fekvő, akkor lakatlanul állt Tarjánt.¹

¹ Országos levéltár. Acta Jesuitarum residentiae Varadiensis f. 3. nr. 3.

A jezsuiták aztán, noha Rákóczi felkelés idején (1703 - 11) Panasz és Tóttelek újra elpusztultak s helyettük 1720. táján Körözs-Tarján népesült be, fentartották egy darabig Körözs-Panasz emlékét. Mikor tőlük Tarjánt elveszik (1773-ban), az összeíró küldöttség Tarján jövedelmező részei közé sorolja a *panaszi háromkereki vízi malmot* is. E malom a Sebes-Körözs egyik ágán állott s ez volt a Pázmányok egykori falujának, Panasznak utolsó emléke.¹

E malmot, ha jól emlékszem, 1873-ban megszüntették, de épülete, kerekei még sokáig állottak. 1885. táján még magam is megnéztem és kegyelettel szemléltem.

De nem azért mentem ki Körözs-Tarján szélére, mintha már akkor tudtam volna, hogy e malom a Pázmányok egykori birtokán állott, még kevésbé azért, hogy egy omladozó rossz malmot megbámuljak.

Azért mentem én oda, mert azt már akkor is tudtam, hogy az omladozó malomházban született (1816. ápr. 2.) a magyar kath. egyháznak egyik nagy fia, jelestollu lelkes védője: Hoványi Ferencz.

Kettős egyháztörténeti emlék is fűződik tehát a Sebes-Körözs jobbpartjának Tarjától északra eső agyagos, kavicsos részéhez: Pázmányé és Hoványié.

Dr. Karácsonyi János.

¹ U. o. f. 3. nr 31.

NAGYVÁRAD 1692-BEN.¹

Hosszu évszázadoknak küzdelmeiből, a végleges pusztulás és enyészet karma közül, hamvaiból feltámadó Phönix madárként kelt ujabb és ujabb életre Nagyvárad városa.

Ilyen feltámadás volt az is, mely az 1692. évi visszavívást követve, a mostani Nagyvárad keletkezésének időpontjául tekintendő.

Milyen volt a város általános helyrajza ezen időbe n milyen volt utcahálózata s mennyiben volt az akkori utcahálózat befolyással a jelenleginek keletkezésére? Ezek azon pontok, melyekről ma szólni akarok, azon hitben, hogy ha nem is sokkal, de legalább néhány szemernyivel én is hozzájárulhatok e kérdés tisztázásához.

Ha valaki a mai gyors fejlődés mellett csak 10—15 évig nem látta városunkat, bizony alig-alig fog ráismerni. Uj utcák, terek, épületek hozzák lépten-nyomon zavarba s meg kell emlékező tehetségét erőltetnie, ha gondolatban a régi képet akarja rekonstruálni.

S ha már nehézséget okoz a néhány esztendő alatti változás mértékének megállapítása : mennyivel nagyobb nehézségekkel kerülünk szembe akkor, ha nem évtizedek, de évszázadok távlatában vizsgáljuk a kérdést.

Hiszen a törökvilág alatti Nagyváradból, az öreg váron kívül mi sem áll fenn s ha most a visszavívás 215-ik évfordulóján az akkori állapotok felől tájékozódni akarunk, többé-kevésbé megbízható térképekre és látképekre kell szorítkoznunk.

¹ Felolvasatott az egylet 1907. jun. 9-én tartott közgyűlésén.

Nagyváradnak a 16. és 17. századból elég sok — és mondjuk ki mindjárt — hamis látképe maradt fenn. Hitelre közölök csak kettő számíthat: Roedern 1598-iki és Kaiserfeld 1692-iki felvétele. Ámde Nagyvárad egykori utcahálózatáról egyik sem ad felvilágosítást.

A Roedern-féle se nem térkép, se nem látkép, hanem a két projectionnak egymás rovására történt egyesítése.

Kaiserfeld a Kálvária-hegy egyik terraszáról vette fel a látképet s így az utcavonalakat ez sem tüntetheti fel.

Van azonban muzeumunkban egy 1692-ből eredő térkép is, mely — sajnos, csaknem teljesen olvashatatlan szöveggel — Scholz százados legújabbán megjelent művében is közölni s mely meglehetősen megbízhatósággal tárja elénk úgy a városnak, mint a várműveknek tervrajzát. Erre alapítom mindazt, mit Nagyvárad 1692. évi topogramájáról elmondandó vagyok.

Könnyebb megérthetés céljából 1:2400 méretben térkép-vázlatot készítettem, mely úgy a jelenlegi, mint az 1692. évi utcahálózatot feltüntetve: világosan mutatja, mely utcák léteztek már akkor s mekkora terjedelmű volt a város a jelenlegihez viszonyítva.

Természetes, hogy az 1692. évi térképnek a jelenlegire való egyszerű átviteléről szó sem lehetett. Előbb össze kellett őket lehetőleg egyeztetnem s megállapítván néhány pontot, mely a két térképen egybevág, az így nyert keretbe a régi térkép méreteinek átszámításával berajzoltam az 1692. évi utcahálózatot.

Világos, hogy egy ily kicsiny térkép már csak az akkori mérőeszközökre való tekintettel is teljesen hibátlan alig lehet s az is érthető, hogy az esetleges hibák a mérték nagyobbítása következtében még hatványozódnak. Ilyformán néhány lépésnyi hibáról vagy tévedésről jót nem állhatok, de azt hiszem, legalább nagy vonásokban mégis sikerült a város egykori utcáinak és körfalainak fekvését kijelölnöm.

Kezdjük a jobbparti városrészen, Olaszin.

Ezt, mint látjuk, száraz árok és palánk — magyarán — czölöpgát vette körül.

Erről a kerítésről sok szó esett már. Általánosan elfogadott nézet szerint, melyhez egy a váradi várról 8 év előtt megjelent ismertetésében magam is csatlakoztam: Olaszi palánkja a nagy hidnál kiindulva a Sztaroveszky-utcza irányában a biharmegyei kórház tájáéig, innen pedig a Páris patak mentén a Körösig vonult.

Az 1692. évi térkép azonban Olaszi terjedelmét jóval kisebbre szorítja.

De ne feledjük, hogy Nagyvárad az 1660. évi ostromkor csaknem teljesen megsemmisült, a rákövetkezett török uralom pedig az újabb településnek semmikép sem kedvezett. Így tehát az itt látható 1668. táján épült palánk csak az 1660. után összezsugorodott városrészt fogta körül. A kerítés szabálytalan ötszöget képez, melynek leghosszabb oldala (600 lépés) a Körös partjára esik.

Keleti vége a 7. számmal jelzett bástya-csucszerű kiszögeléssel a mai nagy hid mellé, nyugati vége pedig az 1. sz. toronnyal a mai garasoshidtól 50 lépésnyire nyugatra, tehát körülbelül oda esett, hol a sétányról lejáró vezet a folyóhoz.

A 2. sz. rondella helyét — beépített területre esvén — egész pontosan nem jelölhettem ki s csak annyit állapíthatam meg, hogy a kerítés innen északkeleti irányba csapva, a mai Nagy Sándor-utczát a 9. és 10. sz. házak táján metszette át.

A 3. sz. rondella a Széchenyi-téri kiosk tájára, a 4. sz. kapu pedig a törvényszéki palota és a Ritoók-ház által képezett szögletbe esett.

Az 5. sz. rondella helye be van építve. Ellenben a 6. sz. saroktorony helye a Sztaroveszky-utczán, a gör. kath. internátus templomától 110—120 lépésnyire észak felé pontosan kijelölhető.

A kerítés összes hosszúsága 1800—1900 lépés lehetett s így védelmezéséhez körülbelül 2700—2800 ember volt szükséges.

Az így meghatározott czölöpgáton belül — attól mintegy 40 lépés távolságban feküdt Olaszi s mint a rajz mutatja,

csupán a mai Széchenyi-teret, Jakab Mihály-utcát továbbá a Nagy Sándor-utca, Ezredévi-emplétkér és Sztaroveszky-utca egy részét foglalta magában.

S ezt az aránylag igen csekély területet számos apró utca szelte keresztül, melyek helyenkint csak 30 40 lépésnyire estek egymástól, úgy hogy jóformán minden második ház között utca nyílt.

Fő-utczául alkalmasint az tekintendő, mely a kaput a mai reáliskolánál létezett hiddal legrövidebb vonalban kötötte össze. Ez a térkép szerint mintegy 350 lépés hosszú volt s mintegy 150 lépés hosszúságban a mai Széchenyi-téren haladt át.

Olaszi jelenlegi utcái és terei közül a Széchenyi-téren és Ezredévi-emplétkéren kívül 1692-ben is megvoltak már: a Nagy Sándor-utca keleti fele mintegy 130 s a Sztaroveszky-utca déli szakasza körülbelül 200 lépés hosszúságban.

Ellenben a mai Jakab Mihály-utca akkor egészen be volt építve.

Feltűnő jelenség, hogy akkor, amikor Olaszi palánkját lebontották, helyét körut nem foglalta el, úgy mint ez hazánkban és a külföldön is, az egykori kerített városoknál elég gyakran észlelhető.

Én e jelenség magyarázatát abban vélem feltalálni, hogy a palánkot valószínűleg nem egyszerre, hanem a pillanatnyi szükséghez képest darabonként rombolták le s az így nyert területet a Sztaroveszky-utcára és Széchenyi-térre eső részt leszámítva, minden terv és rendszer nélkül beépítették.

Nagyobb épületet a térkép csak kettőt tüntet fel. Ezek: a hidfő közelében levő mecset (8.) s a kerítés keleti végén levő malom.

Állapodjunk meg egy kissé e mecsetnél, mely erősen megrongált állapotban Kaiserfeld látképén is látható s melyet a térkép alaprajzban tüntet fel. A legelső dolog, mely a térkép tüzetesebb megtekintésénél szemükbe ötlük az, hogy a mecset alaprajza nem vall török eredetre.

A magyarországi kisebb eredeti mecsetek alig különböztek a borosjenői ma is fennálló s a kisebb bosnyák

helységekben (Bosnabrod, Dervent stb.) látható efajta építményektől, melyek alapjukban véve mindannyian a központi kupolarendszeren alapuló bizanci építőstyl fattyuhajtásai. A központi kupola megkívánta a négyzetes alaprajzot, ellenben nem tűrte a hosszanti hajót, melynek hosszúsága szélességét kétszeresen is meghaladja.

S ezt a négyzetes alaprajzot megtartották nagyjából ott is, hol az eklézsia zsebéből kupolára nem telvén költség, egyszerű zsindeyes kontyvetőt alkalmaztak a mecsetre. Például ismét a borosjenői és bosnabrodi mecseteket idézem.

Torony helyett a mecset oldalán egy vagy két igen karcsu, hengerded minaret áll.

Olaszi mecsetjének azonban ezen mintától eltérőleg 20 - 22 méter hosszú s talán fél olyan széles, nagyjából keletelt hajója van.

A hajó északnyugati sarkán pedig minaret helyett vasos négyszögletű torony áll, még pedig oly helyzetben, hogy abból egy másik már korábban megsemmisült toronynak létezésére is következtethetünk.

Itt tehát a régi Nagyváradnak egyik ikertornyos egyháza állhatott, melyet a törökök a vár és város megvétele után mecsetté alakítottak át.

Hol állott e mecset? A térkép szerint vagy 120 lépésnyire nyugat felé a Széchenyi-teret és Ezredévi-emlékteret összekötő síkátor sarkától, hol egy kis térség mélyedt be észak felé. Itt jelenleg a ref. paplak áll.

De menjünk néhány lépéssel tovább s vegyük szemügyre a ref. templom megett levő kis ruthén templomot, mely a mai Nagyváradnak legkisebb, de legrégebbi egyháza, amennyiben 1699. táján épült. Miután e kis egyház a térkép szerint igen közel esik a mecset helyéhez: ismerve őseink szokását, nagyon valószínűnek tartom, hogy a visszafoglalás után ha már a mecsetet eredeti rendeltetésének vissza nem adhatták, legalább annak kéznél levő köveit használták fel az új egyház építéséhez.

Ennélfogva talán nem minden alap nélkül koczkáztatom meg abbeli véleményemet, hogy Olaszi régi egyházának

köveit alighanem a mai ruthén templom falaiban, alapfalait pedig minden bizonnyal annak közvetlen közelében kell keresnünk.

A várost kettészelő Körös folyását vizsgálva, szemünkbe ötlik azon nagy sziget, mely Olaszitól keletre, a mai városliget helyén terült el. A folyó északi ága nagy ivben folydogált az u. n. „Porond“-on s a mai nagyhid mellett, az Olaszit körítő czölöpgát kiindulási pontjánál egyesült a főággal, hol egykori partja még ma is kimutatható.

Ugyancsak a Körösből dél felé is szakadt ki egy ág e tájon, mely minden valószínűség szerint a Peczébe ömlött. Ez lehetett a régi leírásokban emlegetett „Kis-Körös“, melynek nevét tévedésből a Peczére is ráhúzták, mint azt az 1598. évi felvétel bizonyítja. A jelenlegi Kis Köröst régi időben „Viaszos“-nak hívták.

A mostani kis hidtől nyugatra a folyó nem irt le akkora kanyarulatot, mint ma, hanem eredeti irányának megfelelőleg a Körös-utcza és Teleki-utcza között folydogált tova.

A jelenlegi nagy kanyarulatot csak egy mellékág képviselte, mely századok folyamán főággá képződött ki, míg az egykori főág lassankint beiszapolódott.

Azon hidról, mely a Körös partjait a mai reáliskola táján kötötte össze, már szólottam. Most még csak azt akarom felemlíteni, hogy a Szent László-tér és Bémer-tér között 1692-ben is állandó hid létezett, bizonyosságul annak, hogy a törökvilág előtt a város az itt látható kerítésen túl terjedt Nyugat felé s a hidhoz vezetett utcának nyomai az eredeti térképen pon'ozva jelölt utvonalban ismerhetők fel.

Az egykori belváros (a mai Nagyvásártér és Váralja) szintén kerítve volt; nyugaton kőfallal északon és délen czölöpgáttal.

A fal északnyugat-délkeleti irányban s 600 lépés hosszúságban a Köröstől a Peczéig halad.

Északi saroktornya a mai Zion-templom tájára, déli sarokbástyája az orth. izr. iskola telkére esik.

A kapu az északi saroktorony közelében, a fal egy beugró szögletében nyilott.

A fal előtt a Pecze folyt, mely a déli sarokbástya mellett északra kanyarodva a fal felső végénél a Körösbe ömlött. A térképen ugyan a torkolat nincs feltüntetve s a folyó mintegy zsákutczát képez, ez azonban, miután a Peczének nyugat felé folytatása nem látszik, csak rajzhiba lehet.

Az északi czölöpgát (két kapuval áttörve) 1200 lépés hosszúságban a Körös folyását követi, majd délkeletre fordulva, a mai II. sz. bástya csucsával szemben véget ér. Itt e tájon még egy kapu nyilott rajta.

A déli kerítés előbb a Pecze mentén, majd az V. sz. bástya irányában haladva az egykori vársíkon (glacis) végződött.

Az északi kerítés összes hossza mintegy 1400 lépés; a nyugati falé, mint már említettem, 600 lépés; a déli kerítésé 500 lépés lehetett. Ez összesen mintegy 2500 lépésre rugván, a belváros védelméhez 3700 ember lett volna szükséges.

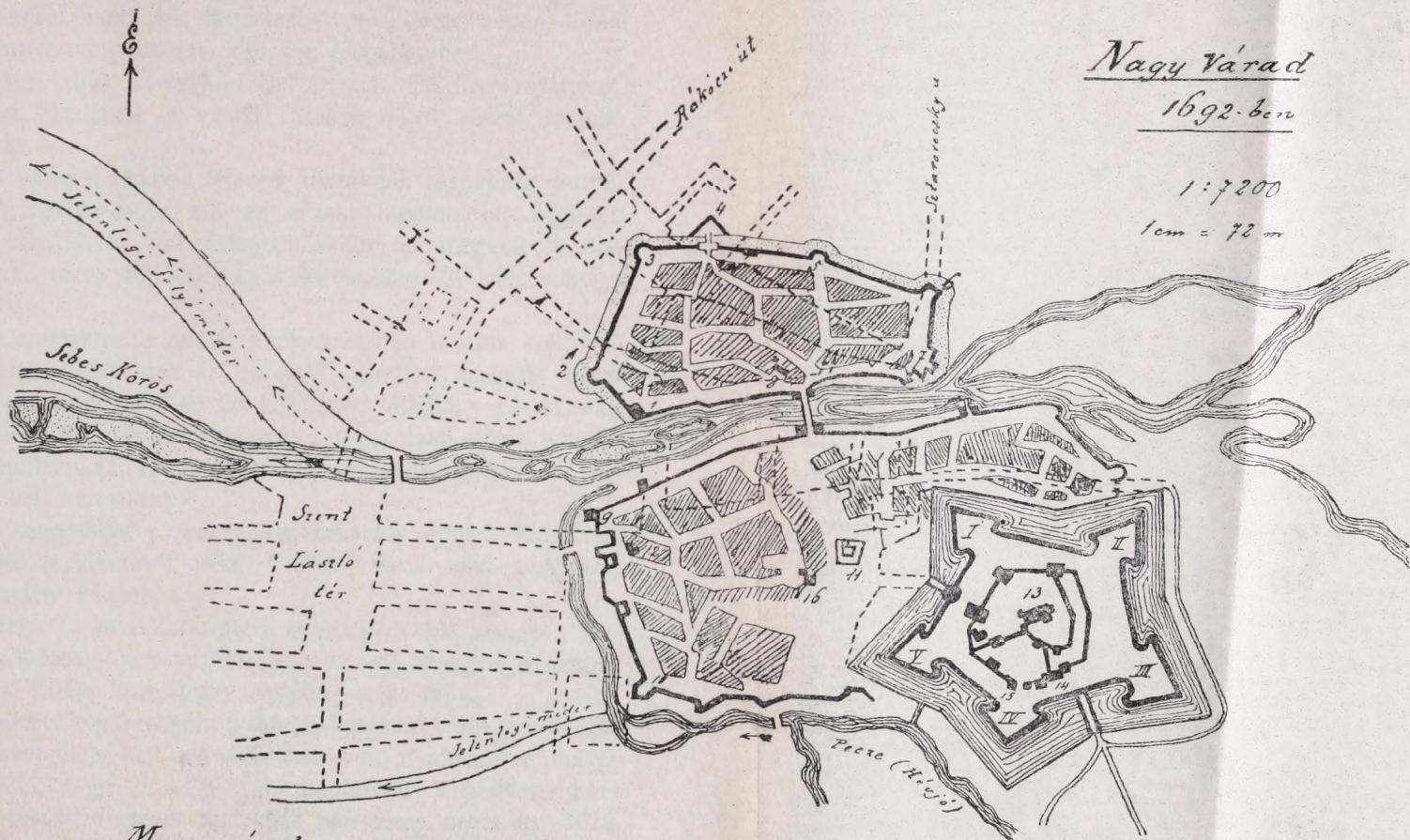
Hány ember kellett az egész vár és város védelméhez? Ha a vár védelmi vonalát kerek 2000 lépésre tesszük s a körösparti kerítésekből $2 \times 600 = 1200$ lépést, a várból 800 lépést, mint a védelem első fázisaiban nem szereplő vonalat leszámítunk, úgy körülbelül még $1200 + 1200 + 1900 = 4300$ lépésnyi vonal marad meg, melynek védelmezéséhez megközelítőleg 6400—6500 ember kellett volna. Ekkora őrsége azonban Váradnak sohasem volt.

Ami a Belváros utczahálózatát illeti, konstatálnunk kell, hogy az koránt sincs olyan pontosan és megbízhatóan ábrázolva, mint a jobbparti városrésze. Egyes részletek annyira zavarosak és hiányosak, hogy egyáltalán nem lehet rajtuk eligazodni. Ennek azt hiszem két oka lehet. Először is az, hogy a Belváros az ostrom alatt még többet szenvedett, mint Olaszi, másodsor: hogy az ostromlók, midőn a tulajdonképeni vár ostromához fogtak, kénytelenek voltak magában a Belvárosban is ágyutelepeket emelni s közelítő árkokat huzni, az előbbiekhöz alkalmasint a rombadőlt házak anyagát is felhasználván.

Nagy Váradi
1692-ben

1:7200

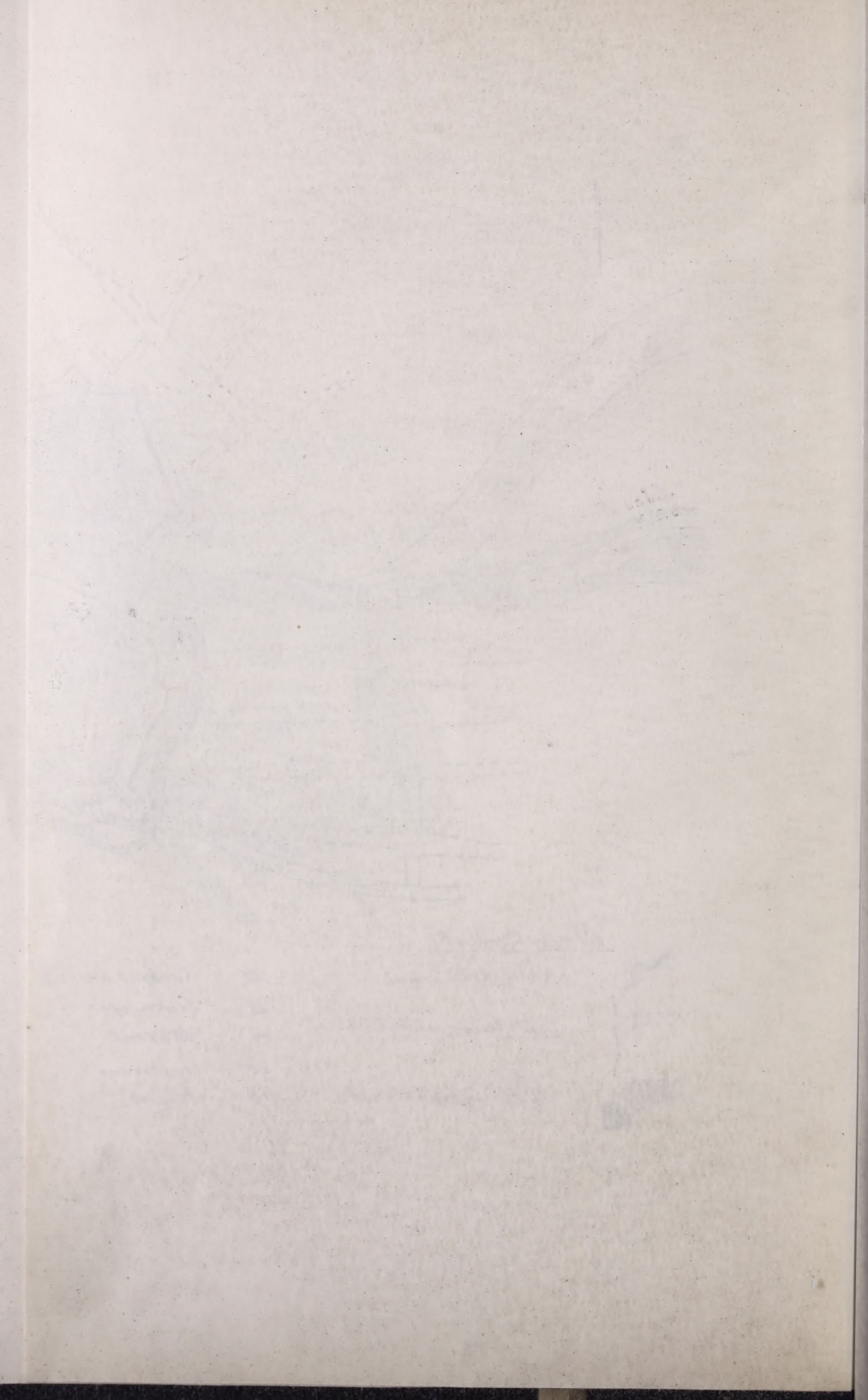
1cm = 72m

Magyarítás:

- = erősített vonal
- = jelenlegi utcaköltség
- = 1692. utcaköltség

- 11 = Varkocs kastély
- 13 = Szentegyház
- 14 = Mecset
- 15 = Oratorion
- 16 = Mecset.

Igy tehát lehetséges, hogy az, aki a térképet készítette, a rommá lőtt és porrá égett, árkokkal és ágyutelepekkel keresztül-kasul barázdált városrészben nem volt képes többé valamennyi utcavonalat pontosan megállapítani.

Mint látjuk az egykori Belváros a mai Nagyvásárteret, valamint Váraljának a vártól északra fekvő részét foglalta magában.

A nyugati oldalon létezett utcáknak manapság természetesen nyoma sincs, sőt az északi oldalon is, legujabb időkig üres térség volt. Ellenben akkor is megvolt a mai Kolozsvári-utca 400 lépés és a Baross-utca 200 lépés hosszúságban.

Jelentékenyebb épület e városrészben is csak kettő van feltüntetve. A kisebbik az északról számított második utca sarkán a várost határoló fal közelében látható s az alaprajz után ítélve 10—12 méter hosszú s ugyanolyan széles, toronyszerű épület volt. Talán ebben is valamely egyház maradványát kell keresnünk.

A nagyobbik s már jelentékenyebb épület Kaiserfeld főlvételén is látható s fallal kerített, alkalmasint védelmezhető kastély lehetett.

Helyét a mai Kapu-utca nyugati sarkára teszem s magam is valószínűnek tartom, hogy ez volt azon épület, melyet Varkócs Tamás kolostorból alakított át kastéllyá.

Áttérve végül magára a tulajdonképpeni várra, mindennekelőtt ismételnem kell azt, amit már volt alkalmam e helyen kijelenteni, hogy t. i. a vár alapformái a bástyarendszer szerint történt végleges átalakítás befejezése, tehát az 1618. év óta lényegükben nem változtak. Hogy a Csonka és Bethlen bástyákat összekötő kurtina fölött a mai állapottól eltérőleg egy kis gömbölyű kaputorony emelkedett: nem lényeges dolog.

Sokkal fontosabb az, hogy e térképből minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy: 1. A vár árkat a Peczével összekötő lecsapoló csatorna a Bethlen-bástya alatt indult ki. 2. Hogy a vár u. n. hátsó kapuja, mely fölött már szintén többen és több ízben vitatkoztak, nem a II. és III. számú,

hanem a III. és IV. sz. bástyák közötti kurtinában nyilott. Mindig azt állítottam s ma is azt tartom, hogy a jelenlegi hátsó kapu sem 1598-ban, sem 1692-ben nem létezett, mert különben lehetetlen, hogy Roedern is, Kaiserfeld is kifejezték volna a látképből, holott a régi váraknál a kapu rendkívül fontos szerepet játszott. Ha volt is az északkeleti homlokzaton valami kijárás, úgy ez csak ugynevezett „poterna“ lehetett, mely a várudvarból a kurtinán át menedékesen vezetett az árokba s csak akkor volt járható, ha víz legfeljebb a fenékarokban volt.

Egy ilyfajta kijárónak nyomai a „Veres“ bástya bal szárnyában ma is láthatók.

Azon körülmény, hogy a vár második kapujának helyét pontosan kijelölhetjük, talán annak is nyomára vezethet, hogy a szerencsétlen véget ért Báthory Gábor erdélyi fejedelmet hol ölték meg?

Az egykoru kőrnikák többé-kevésbé egybevágó tudósításai szerint Báthory 1613. okt. 27-én délután kikocsizott a várból a fürdők felé, hogy a velencei réten csapatszemlért tartson. Midőn a Peczeközelébe ért, Nadányi és Szilassy társaikkal lesből rárohantak, megölték, holttestét aztán a Peczébe dobták.

Ha Báthory a velencei rétre akart kocsizni, úgy a várat a déli kapun át keletre elhagynia. Itt az ut háromfelé ágazik s a középső ág délkeleti irányban a Peczéhez vezet. Miután a támadás a Pecze közvetlen közelében történt, kérdés, hol érte el az itt látható utvonal a patakot? Erre nézve tájékozást nyújt Peczeszöllős főutcája, mely a magyar falvak építőmodorának megfelelőleg, valamely, itt a fürdőkhöz vezető utvonal hosszában feküdt. Szöllős délkeleti végétől Peczeszentmártonig, csekély megszakítással ma is megvan s szekérral is járható a régi utvonal, mely a Pecze mentén a fürdőkhöz vezetett. A szöllősi főutcának, a mostani országut kiépülése előtt Várad felé is kellett folytatással birnia s ez azon ösvénybe eshetett, melyet a gyalogjárók a Térézia-utcza és Gilányi-utcza összetorkolásától a szöllősi főutcza irányában mai nap is használnak. Az itt létezett utat azóta a Pecze és Adona árja el-

nyelte, de iránya után ítélve, a mai Hunyadi-malom táján érhetett el a Peczét. Ugyanide jutunk, ha a vár déli kapujából kivezető utat a Pecze felé meghosszabbítjuk. Véleményem szerint tehát a szerencsétlen fejedelmet a Hunyadi-malom táján érte utól gyászos végzete.

A vár belsejében álló ötszögű építményt szemügyre véve, annak 1692. évi és jelenlegi állapota között lényeges eltéréseket állapíthatunk meg. Akkoriban ugyanis ez az építmény valóságos belső várat — réduit — képezett, védelemre berendezett magas falakkal s csupán a keleti oldalán, ugyszintén a nyugati oldalán látható szárnyaló tornyokban lehetett lakóhelyiségekkel ellátva.

Azon kegyeletnél és tiszteletnél fogva, melylyel Szent László királyunk dicső emlékének adózunk: minket váradiakat különösen érdekel egy a belső vár udvarában látható épület, mely egyház mivoltát első rátekintésre is elárulja.

Tudjuk, hogy a sok vihart és pusztulást látott roskatag székesegyházat Bethlen Gábor fejedelem 1618-ban lebontatta s köveit az akkor épülő s róla elnevezett bástyába rakatta be.

Ezzel, sokak nézete szerint, Szent László székesegyháza végleg eltűnt volna a föld színéről, úgy hogy a vár 1692. visszavívása után, azok a bizonyos legöregebb emberek, kik makacs következetességgel semmire sem akarnak visszaemlékezni, még helyét sem tudták az egykori székesegyháznak kijelölni.

Én ezt nem vagyok hajlandó szóról-szóra elhinni, mert ha Bethlen le is bontatta az amugy is összeomlófélben levő székesegyházat, alapfalait nem szedette ki s miután öreg Rákóczi György 1639-ben a várban templomot épített, csaknem bizonyosra vehető, hogy ezt a régi székesegyház alapfalaira emelte.

Tekintsük meg figyelmesen az 1692. évi térképet s azt fogjuk találni, hogy ugyanott, hol az 1881—83. évi ásátások Szent László székesegyházának maradványait napfényre hozták, állott egy épület, melynek alaprajza minden kétséget kizárólag egy ikertornyos, egyenes záródású szentélylyel bíró

egyházra mutat, melynek körülbelül 40 méter hosszú hajója meglehetősen keletelve is volt.

Ez nem lehet más, mint az ős székesegyház alapfalaira 1639-ben emelt templom, melyet a törökök a vár 1660. évben történt elfoglalása után, a basa palotájává alakítottak át.

Sajnos, a várban levő többi épületek mibenlétét nem tudtam megállapítani.

Mindössze annyit mondhatok még, hogy a várban is állott, még pedig a belső vár déli oldalán egy mecset, melynek karcsu minaretje Kaiserfeld felvételén is látható s mely alighanem a várbeli másik egyháznak maradványa lehetett.

A belső vár déli kijárójánál pedig egy óratorony állott.

Ez volna nagy vonásokban a régi, az eltűnt Nagyváradnak topographiája, a félhold uralmának végső határán.

Most, amidőn városrendezési és szépitési okokból egyre-másra döntögetik le a régibb épületeket, szabályozzák a régi utcákat s többé-kevésbé mindnyájan csak azzal a problémával foglalkozunk, hogy hova fog fejlődni Nagyvárad: talán nem volt egészen érdektelen egy pillantást vetni arra a városra is, amely csak volt, de amely minden kicsinysége mellett is, elsőrangú szerepet játszott hazánk történetében.

Gyalóky Jenő.

ÖRDÖG-SZÁNTÓ — ANGYALHÁZA.

Felolvasatott a biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 1908. június 14-én tartott közgyűlésén.

Ördög-Szántó — Angyalháza !

Hogyan kerül e két, annyira ellentétes helynév össze? Akként, hogy egykoron mind a kettő egy családnak a birtoka volt.

Nem én vagyok az első, aki felemlítem, hogy Biharmegye egyik faluját a középkorban Ördög-Szántónak hívták. Említi ezt már Bunyitay Vincze is a váradi püspökségről szóló nagy művében, mert aki Biharmegye régi iratait olvasgatta, annak ez alig kerülheté el figyelmét.

Magában az elnevezésben nincs semmi különös. Még nagyon sokan tudják, hogy a mai Szentgyörgy-Ábrányt pár évtizeddel ezelőtt még Ördög-Ábránynak hívták, mert a Lászlófalvi Ördög család birta. Szolnok-Dobokamegyében Ördög-Keresztur az Esküllei Ördög, Ungmegyében Ördög-Poruba, a Nagymihályi Ördög családtól vette ma is használt melléknevét.

A biharmegyei Ördög-Szántó annyiban kiválik ezek közül, hogy azon család, melytől megkülönböztető nevét vette, régebben viselte ezen nem nagyon megtisztelő, de le nem vethető nevet, mint akár az Esküllei, akár a Nagymihályi Ördög család. Már a XIII. század közepén élt egy Pálnak keresztelt férfit, akit mérges természetéről kartársai Ördögnek neveztek el. Ennek fiát második Pált szintén Ördög Pálnak hívták s róla már biztosan tudjuk, hogy Biharmegyében Bors mellett lakott. Tudjuk pedig ezt onnan, hogy ő és unoka-

testvére Szomajomi Gergely megkapták a szabolcsmegyei Bir falu felét III. András királytól és mikor e birtokba be akarták magukat iktatni, akkor a borsi pap és Borsy László nemes ember mentek el vele, hogy átadják nekik e homokos földű falu fele részét. Az átadás nem sikerült, mert Biry Gergely és szomszédos Gúthy Lőrincz a beiktatásnak ellene mondtak. Nagyon peres, veszedelmes jószág volt ez a Bir s azért nem is talált Ördög Pál szabolcsmegyei nemest a beiktatás végzésére s hogy mégis Borsy László papjával együtt vállalkozott rá, ezt bizonyára a jó szomszédság és barátság kedvéért tette meg.¹

Ördög II. Pálnak és Szomajomi Gergelynek egy hasznuk mégis volt a biri beiktatás megkísérléséből. Ellenfeleik látták, hogy kemény emberekkel van dolguk, tehát nem akartak a király törvényszéke előtt megjelenni, hanem hajlandók voltak egyezséget kötni. Megjelentek a váradi káptalan előtt és 18 márka ezüstöt ajánlottak fel Ördög Pálnak meg Szomajomi Gergelynek, ha ők lemondanak Birhez való jogukról. Ezek elfogadták az alkut és így megkötötték az egyezséget.² 1297-ben a 2 unokatestvér a szabolcsmegyei, később Debreczen határába olvadt Zámmal szomszédos birtokosok, 1307-ben pedig a most ugyancsak Debreczen határában levő Eleppel. E két adatból nyilvánvaló, hogy azon Szomajom, ahol Ördög Pál unokatestvére az 1291—1307. években lakott, nem a biharmegyei Szomajom, hanem ettől különböző, Szoboszlótól nyugatra első szabolcsmegyei falu volt.³

Ördög II. Pál, mint Debreczenhez közeli birtokos, a XIV. század elején a hatalmas Debreczeni Dózsa nádor párthivei közé állott s így megmentette birtokait a XIV. század elején annyira szokásos elkobzástól. 1322-ben ő szőlította fel Csobánkafy László rokonait, továbbá birtokainak szomszédosait, hogy ha tetszik, tegyék le a 2000 márka ezüstöt s így kiválthatják a király

¹ Hazai Okm. VII. 314. l.

² Wenzel Árpádkori okm. X. 65. l.

³ Zichy es. Okm. I. 88. Fejér: Cod. Dipl. VIII—1. 120. l.

kezeből a birtokokat, máskülönben pedig a király azokat debreczeni Dózsának adja¹. Öreg — tekintélyes ember volt ennél fogva akkoriban Ördög II. Pál, hogy ily nagy dologban ő volt a király megbízottja.²

Ördög II. Pál két fiut hagyott hátra maga után: Jánost és Lászlót. 1346-ban azonban már János is elhalt, csak két fia: Tamás deák és Mátyás élt. E fiuk nagybátyjukkal együtt elhatározták, hogy nem tartják fönt a közös gazdálkodást harmad és negyed foku rokonaikkal, hanem elkülönítik jószágaikat. Megjelentek tehát a király előtt és ott a király megítélte nekik Szomajom és Korpád falvak felét. Majd Izsákay Zoárddal, a király megbízott emberével elmentek Szomajomba, azt két részre szakították és Szoboszló felől eső felét maguknak tartották meg. A hortobágyi híd vagy rév-vám is két részre ment és így a vámosnak ezentul külön kellett elszámolnia mindkét családnak a vám jövedelmeiről.³

Ördög II. Pálnak egyik unokáját Tamást már 1346-ban deáknak, tanult embernek írják s róla is teljesen biztos, hogy a biharmegyei Szántó községek egyikében lakott, mert állandóan Szántainak nevezik. Mivel tanult ember létére értett jogainak védelméhez, nem nyugodott abba bele, hogy a Bihar-Püspökötől északnyugatra eső Szeben fiau 1342-ben más kezére került. — Báthory Miklós és János ajándékozták azt 1342-ben a váradi klarissza apáczáknak, de ő megtámadta az ajándékozás érvényességét és az országblró előtt pert indított. Az országbíró nem akarta az akkoriban sok pénzbe kerülő bírói ítélettel sújtani a peres feleket, hanem 1350-ben elhalasztotta a pert, oly kikötéssel, hogy időközben igyekezzenek kibékülni. Békítőknek Biharmegye akkoriban legelőkelőbb urait nevezte ki, nevezetesen: a váradi püspököt, Futaky Demetert, Czibak Mihályt, Palota urát, Mindszenti Albertet és Pázmány Istvánt.⁴ Ezeknek csakugyan sikerült Ördög Tamást engedékenységre

¹ Anjoukori okm. II. 33. l.

² U. O. 33. l.

³ Balássy Ferenc: A zámi és ohati apátságok 38—39.

⁴ Anjoukori Okmt. V. 399.

birniok vagy követelése helytelenségéről meggyőzniök s így 1351-ben Tamás deák lemondott Szebenhez való jogáról.¹ A család nemzedék-rendje ez:

Az Ördög-Szántai család nemzedékrendje:

N.

Ördög I. Pál		I. Péter		
Ördög II. Pál ² 1291—1322.		Szomajomi Gergely ² 1291—1307.		
János ³ 1335.	László ³ 1335—46.	Kozma ³ 1341—54.		
Tamás deák ⁴ 1346—51.	Mátyás ⁴ 1346—59.	II. Péter, 1—3—	István, 4—	János ⁵ 6.

Azért bocsátottuk előre az Ördög-család történetét, mert ebből lehet legbiztosabban megállapítani azt, hogy a biharmegyei Szántó községek közül melyiket is hívták régen Ördög-Szántónak. Mert bizonyos, hogy a középkorban is két Szántó község állott egymás mellett s az egyiket Molnos-Szántónak s a másikat Ördög-Szántónak hívták s a család történetének ismerete nélkül nem tudnók biztosan, hogy Ördög-Szántó a mai Nagy-Szántóval egy-e, vagy pedig Kis-Szántóval?

Már a mai állapot is amellett szól azonban, hogy Nagy-Szántó a régi Molnos-Szántóval egy. Ez utóbbit éppen azért hívták Molnosnak, mert vízi malma vagy régiesen molna volt. Már most a mai Nagy-Szántó mellett folyt a régi Viaszos, utóbb Kis-Körözs folyó, amely a vízi malmot hajtotta, ellenben Kis-Szántó attól távolabb esik.

De utóvégre a községek határvonalai változhattak s lehetett volna oly idő, mikor Kis-Szántó határa is leért a Kis-Körözhöz és így ott malmot építhettek.

¹ Anjoukori Okmt. V. 481.

² Hazai Okmtár VII. 314. Wenzel : Árp. Okm. X. 65. Zichy es. okmt. I. 88. Fejér : Cod. Dipl. VIII—1. 220. Anjoukori okm. II. 33.

³ Anjouk. III. 130. Károlyi es. okl. I. 144. Balássy. A zámi és ohati apátságok 38—39.

⁴ Balássy i. m. 38—39. Károlyi es. okm. 240. Anjouk. V. 399. 481.

⁵ Balássy i. m. 38—39. II.

De szerencsére a Szántai Ördög család története nyilván mutatja, hogy az ő birtokában levő és az ő róla elnevezett Ördög-Szántó csakis a mai Kis-Szántóval egy. Mint látjuk, 1350-ben Ördög Tamás Szeben falut követeli, már pedig ahhoz más joga nem lehetett, mint hogy szomszédos birtokos volt és így elővételi joga volt hozzá.

De még világosabban beszél azon 1335-iki szerződés, amelylyel a Báthoryak az 1342-ben elajándékozott Szeben falut megszerezték. Ez nyilván mondja, hogy az ekként megszerzett Szeben falu egyrészt Borssal volt határos, másrészt pedig Ördög Pál fiának Szántó nevű falujával.¹ A szebeni puszta, az egykori Szeben falunak egyetlen emléke, ma is Borssal és Kis-Szántóval határos, sőt új alakulások következtében jórészt Kis-Szántóhoz tartozik.

Meddig maradt Kis-Szántó az Ördög család kezén, azt még most nem tudjuk. Ha volna Biharmegyének oklevéltára, tudnók, de így még soká nem is fogjuk tudni. Az bizonyos hogy a XV. században a család kihalt.

A Pozsegamegyéből ide szakadt Pártásy család már 1489. előtt megszerezte Ördög-Szántó, vagy mint már akkor kezdték nevezni: Kis-Szántó részeit, úgy hogy Pártásy Imre 1489-ben pénzsükségben lévén, azokat egyéb birtokával együtt zálogul leköthette Monay Gergely váradi kanonoknak, csak hogy tőle kölcsönt kapjon.² Később azonban visszafizette a kölcsönt és birtokait visszakapta, mert 1495-ben már megint nagyszántai nemesi udvarházban lakott.³

A XVI. században már megint más család kezén találjuk Ördög-Szántót. A török hódítás árja elől menekült megyénkbe egy Horváth nevű nemesi család és először Nyüveden telepedett le. Majd egyik tagja Horváth Mátyás elvette Pártásy János leányát Pártásy Annát és ezzel megkapta a Pártásy családnak ördög-szántai és molnos-szántai birtokát.

E Horváth Mátyás azután betelepedett a molnos-szán-

¹ Anjoukori Okm. III. 130.

² Bunyitay: A váradi püspökség története II. 156.

³ Bunyitay: i. m. A váradi püspökség története II. 277.

tai, másként nagy-szántai udvarházba és régi szokás szerint nem valami jó barátságban élt szomszédjával, Ártándy Kelemennel. Legalább Horváth Mátyás bátyja Gergely, 1560-ban arról vádolja Ártándy Kelelent, hogy 6 évvel ezelőtt 1553 táján néhány szolgájával együtt betért Horváth Mátyásnak molnos-szántai udvarházába, ott illendően fogadták és megakarták kínálni egy pohár borral. De épp mikor a házigazda a pohár bort nyújtotta, Ártándy szolgálai egyszerre rátámadtak, véresre verték és fél holtan hagyták hátra.¹

Ha egy ember vádaskodásának könnyen hitelt adnánk, akkor Ártándy Kelelent nagyon el kellene itélni ily nemtelen és alattomos cselekedetéért. De ha tovább olvassuk az 1560-iki leveleket, kitűnik, hogy Nyüvedy Horváth Gergelyből a harag beszél. Keletkezett pedig a harag onnan, hogy 1560-ban Horváth Mátyás az ő halálos ágyán testvérét rendelte fiának, Farkasnak gyámjaul és különösen megbizta, hogy e fiúnak ördög-szántai és molnos-szántai jószágaira vigyázzon. Ámde a gyermek nagyanyja, Pártássy Jánosné, Ártándy Kelelent kérte fel védőül és gyámul, mert a zavaros, bizonytalan időkben a gyermek érdekeit sokkal könnyebben megvédhette olyan hatalmas, seregettartó várúr, mint Ártándy volt, mint sem egy egyszerű falusi nemes. Ártándy tehát a felhatalmazással élve vette magához a gyermeket, illetve ingóságokat és kezeltette a maga tiszteivel annak birtokait és a molnos-szántai malmot. Horváth Gergely afeletti mérgében elevenítette fel az 1553-iki vérengzést, pedig az alig lehetett egyéb, mint némi politikai összekocczanás, mert hiszen biztos, hogy 1553-ban Ártándy egy nagy politikai vállalkozásnak volt vezére, lelke e vidéken.²

Ezen pereskedés alkalmával utoljára hívják Kis-Szántót Ördög-Szántónak. Nemsokára, ha előbb nem, 1598-ban Ördög-Szántó teljesen megsemmisült és sok kutatás volna szükséges annak megállapításához, vajjon fölépült-e a XVII. században s egyáltalában voltak-e állandó lakosai 1770-ig?

¹ Kállay cs. levéltára l. 1560-ik évnél.

² Kállay cs. levéltára 1560.

Csak az bizonyos, hogy birtokosai az erdélyi fejedelmek idejében megváltoztak.

Mikor a keresztény seregek 1692-ben Nagyváradot a törököktől visszafoglalták és Biharmegye egészen I. Lipót magyar király kezére került, Dobozy István, a debreczeni híres bíró vetette rá a biharmegyei Szántó falvakra a szemét. Először is 1693-ban nemesi levelet szerzett magának és testvérének. Aztán pedig a Tökölyvel tartó és így a királypártiak szemében lázadó Bige György szántai birtokát kérte el a nádortól. Ebbe azután őt a váradi káptalan be is iktatta. Azután pedig a Komjáti családot fizette ki, mert ennek volt némi joga Kis-Szántóhoz. Végre pedig 1702-ben 600 forinttal a király szepesi kamarájától megvette Kis-Szántót.¹

Azután következtek a Rákóczi-háborúk. Ezek folyama alatt meghalt Dobozy István és csak kiskoru fia maradt: Dobozy Mihály. Ez 1710-től 1770-ig birta ugyan vétel jogán Kis-Szántót, de nem népesítette be, hanem csak mint legelőt adta bérbe a szomszéd községeknek. Maga Dobozy Mihály Vajdán lakott és ott is halt meg. Az ő halála után kezdett özvegye Kis-Szántón házat építeni s 1—2 családot oda telepíteni. Ezek azonban nem voltak rendes jobbágyok, maga Kis-Szántó nem lett rendes urbéres falu, hanem csak taksás falu, ahonnan a földesúr őket mindig elbocsáthatta, elküldhette és sokkal kevesebb szántóföldet s annak tartozékait kellett kiadnia nekik, mint a valóságos jobbágyoknak.

De mintha átok lett volna e falun, a Dobozy család se fészkelhette meg magát benne, s nemsokára csak mint régi dicsőség jelét viselhette a Kisszántai előnevet.

Félt és rettegett hivatalnokai voltak az országnak a XVIII. században a királyi ügyészek, a valódi értelemben vett fiscálisok, vagyis a fiscus, a királyi kincstár védelmezői. Ők vizsgálgatták meg, nem jogszerűen birja-e egyik-másik nemes az ő birtokát? s ha volt rá legalább is ürügyük, perbe foghatták a nemeseket és kényszeríthették őket arra, hogy jogukat a tetteleg birt területéhez kellőképpen igazolják.

¹ A váradi káptalan országos levéltára Prot. XX. 414. 151. XXIX. 20—30. t.-c.

Az ilyen királyi ügyészek közül leghirhedtebb, de egyzersmind leggazdagabb lett herceg Grassalkovits Antal.

Nem ilyen, csak alügyész volt 1770—85-ben az eredetileg késmárki származású nemes Lányi család József nevű tagja. A király szolgálatában nagyon értékes buzgalommal vizsgálta ő is a birtokjogokat, s számos jószágot visszaszerzett a királyi kincstárnak, vagy legalább is rákényszerítette azok birlalóit, hogy sokat fizessenek.

E munkálkodása közben rájött, hogy a régi Ördög-Szántó, vagy Kis-Szántó még mindig a királyi kincstárhoz tartozik, s ha valaki a vételárat lefizeti, adományul is kaphatja a királytól.

A formai jog szerint a dolog úgy is volt. Dobozy István megvette ugyan 1702-ben a szepesi kamarától Kis-Szántót, de közbejövén a Rákóczi felkelés, nem szerzett arra királyi beleegyezést és nem iktattatta be magát ebbe. Hiába álltak elő a Dobozyak a nádor adománylevelével, mert az csak Szántóról és nem Kis-Szántóról szól, s így azzal kis-szántai jogos birtoklást igazolni nem lehetett.

A maga jogi ismereteit tehát szépen kamatoztatta Lányi József, midőn II. József császártól 16 évi fáradozása jutalmául Kis-Szántót kérte. Azt is nagyon megérthetjük, hogy az egész országban levő ilyen, csak jogilag és nem tetteleg uratlan jószágok közül miért éppen Kis-Szántót kérte? A liptómegyei híres Szentiványi családnak egyik József nevű tanult tagja lejött ide Biharba megyei szolgálatra és itt felvitte alispánságig. Ennek leányát azután mint afféle felvidéki és a hivatalnoki pályán nagyra menendő férfit Lányi József kapta meg. Ekként volt neki alkalma Biharmegyében körültekinteni és jövő vagyonságának alapjait lerakni.

II. József 1784-ben meghallgatta Lányi kérését és neki ajándékozta Kis-Szántót, oly feltétel alatt természetesen, hogy 600 forintot és a Dobozy családtól 1702. óta ott emelt épületeknek árát a Dobozy örökösöknek fizesse vissza.

Elképzелhető a szörnyű meglepetés, mely a Dobozyakat és az ő barátjaikat, rokonaikat érte, midőn egy napon tud-

tukra adták, hogy Kis-Szántó Lányi Józsefé. — Növelte a felháborodást az, hogy Dobozy Istvánnak, az egykori szerzőnek unokái akkoriban mind kiskorúak voltak. A legnagyobb is közülök csak 19—20 éves leány volt, a fiuk közül az idősebbik 17 évben járt.

Volt is tehát felfordulás 1784-ben, midőn a kiküldött bizottság Kis-Szántót Lányinak át akarta adni, 1784. december hó 9-én. Biharmegye alispánját Beöthy Jánost kérte fel Lányi királyi emberül, s vele mentek Biharmegye akkor legelőkelőbb urai, de azért a Dobozy kiskorúak gyámja, Roskoványi István és a család barátaiból összeverődött sereg nem engedte őket a kis-szántai földre. Megkísérelték ezt a második nap, de a Dobozy gyermekek gyámja, Roskoványi akkor is ellentállt. A bizottság várt még egy napot és újra neki indult Kis-Szántónak, de az országút két részén ott állottak a feldühödött emberek és ekkor sem teheték be a lábukat a bizottság tagjai a kis-szántai földre. A szebeni pusztán vonultak meg tehát a bizottság tagjai és utoljára is itt olvasták fel a császári adomány levelet, azt jelentették ki az összehívott szomszédok és egy pár kis-szántai zsellér előtt, hogy Kis-Szántó Lányi Józsefé és nem a Dobozyaké.

Az erőszakoskodással a Dobozyak természetesen nem értek el semmit, sőt esetleg csak rontottak a dolgukon, mert a nagyobb erő mégis csak József császár kezében volt. Ő karhatalommal is érvényt tudott szerezni az adománynak, a Dobozyaknak ki kellett vonulniok Kis-Szántóról Vajdára és 1790-ben már Lányi intézkedett a kis-szántai lakosok szolgálmányairól.¹

A Lányi család azután kiemelte Kis-Szántót a régi-régi tespedésből, romlásból. A lakosok számát szaporította, maga csinos uri lakást, egy kis kastélyt építtetett oda, megengedte, hogy a jobbágysai tornyos kis templomot építsenek maguknak s még ő is segítette őket, pedig azok reformátusok voltak, ő maga pedig kath. vallású vala. Az egykori erdőt kiirtatta

¹ A váradi káptalan orsz. levéltárának jegyzőkönyve XXIX. 20—30.

s helyébe szép gyümölcsös kertet létesített. A tőle ültetett immár csaknem százados vadgesztenyefák sora ma is a felé vezet.

De a család már a harmadik ágon fonnyadásnak indult. Józsefnek fia szintén nagyon előkelő ur volt, de családi életében sok csapás érte. Első neje Boronkay Katalin korán elhunyt. Ezt már ott temettette el a kis-szántai gyümölcsös kertben és számára ékes síremléket készíttetett Magyarországnak akkoriban egyik legjelesebb szobrászával, Dunaiszky Lőrinczcel.¹ Másodszor gróf Csáky Máriát nyeri nőül s ettől született is egy kedves, gyönyörű fia, de azt az agyhártyagyuladás 6–7 éves korában elragadta. Másik fia István, lelkileg, testileg kissé gyenge maradt és azonkívül, hogy honvédhuszárrá lett 1848-ban, nem mert nyilvános pályára lépni. Atyja előkelő családból szerzett számára feleséget: Klobusiczky Idát, de házasságuk gyermektelen maradt. 1864-ben a gyümölcsös-kertben nem rég épített kis-szántai sír-kápolnába eltemették az utolsó kis-szántói Lányit.

Kis-Szántót utána özvegye Klobusiczky Ida örökölte. Ez, hogy a gazdálkodás menjen, magához vette unokaöccsét és egyuttal keresztfiát gróf Csáky Sándort. A rokoni szeretet nem láttatta vele, hogy ez mint huszárszázados épen nem a gazdasági pályára készült. Átadta neki az uradalmat teljes hatalommal. — Folyt azután Kis-Szántón a víg élet, de gróf Csáky Sándor kezében Kis-Szántó valóságos Csáky szalmája lett. Megterhelte adóssággal úgy, hogy utoljára Lányi Istvánné mint szegény földönfutó asszony Biharpüspökiben egy kis nádastetejű házban huzta meg magát és mikor nemsokára Nagyváradon meghalt, alig volt annyija, amennyiből férje mellé Kis-Szántón eltemethették.

Az utolsó 30 év története jóformán minden biharmegyei ur előtt ismeretes. Tudjuk, hogy 1878-ban Kis-Szántó Jurnicsek bécsi ügyvéd kezére került. Ez Japp Nándor nevű tisztartója segítségével itt mintagazdaságot létesített. Jurnicsektől báró Königswarter Hermann vette meg s akkor pár évig

¹ Századok 1874. 38. l.

megint fényes, derült napok mosolyogtak Kis-Szántóra, de hamar beborult és a fényes kis-szántai kastélynak 1905. után két év alatt két ura volt, most meg már darabolják szét.

Rikító ellentétben áll Ördög-Szántóval Angyalháza. Legalább is névleg. Még különösebb a dologban az, hogy Angyalháza is ugyanazon családé volt, amelytől Kis-Szántó három századon át Ördög-Szántónak neveztetett.

Angyalháza, — mint egy tekintet a térképre mutatja, — Nádudvartól északra, a Hortobágy folyó mellett fekszik, és ma mint pusztá Hajduszoboszlóhoz tartozik. Nyugatról Zám, keletről Elep, — most Debreczenhez tartozó puszták, hajdan önálló falvak határolják. Már az 1297. és 1307-iki oklevelekből is kitűnik, de az 1346-iki osztálylevélből meg éppen kétségtelenül megállapítható, hogy e helyütt hajdan Szomajom nevű falu volt, mert még a Hortobágyon keresztül folyó révet, vagy hidat is említik benne. E Szomajom — mint bebizonyítottuk — az Ördög-családé volt, de különösképpen erre nem az Ördög név ragadt rá, nem Ördög-Szomajomnak nevezték el, hogy a biharmegyei Szomajomtól megkülönböztessék, hanem ellenkezőleg Angyalházának. Miért történt ez? még mindig rejtély, de az bizonyos, hogy már 1489-ben így nevezték s ekkor az egykori Szomajomi vagy szántai Ördög-családdal közelebbi rokonságban, vagy legalább is barátságban levő Parlaghy-család kezén volt.¹ A Parlaghy-család tagjai közt azonban nem találunk Angyal nevűt, tehát mégis csak azon gondolatnak kell vezérelnie e hely keletkezésére irányuló kutatásainkat, hogy az Ördög-család tagjai közül neveztek el valakit mérges testvérével vagy rokonával ellentétben Angyalnak és ennek nevét ruházták az egykori Szomajomra s így lőn annak neve Angyalháza.

Minden esetre jobban szerette a magyar e nevet, mint Ördög-Szántóét, mert ezt napjainkig megőrizte, ellenben a biharmegyei Ördög-Szántó neve három század óta feledésbe ment.

Dr. Karácsonyi János.

¹ Cásnki: Magyarország történelmi földrajza: I. k. 509. 539.

MÁTYÁS KIRÁLY BÉCS ELŐTT.*

Koroknyai Ottó festménye.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A kegyelet szent kötelessége hívott ez asztalhoz, a kegyelet adója egy, fájdalom nagyon korán elköltözött magyar művész iránt, kinek utolsó, legkiválóbb alkotása fejlődő muzeumunk fő ékessége, egy jogosult remények közt indult festői pályájának diszes emléke. *Koroknyai Trost Ottó* 1856-ban született *Budapesten*. Öt éves korában családi körülményei Bécsbe szölitették, hol reáliskolai tanulmánya befejeztével a híres *Geyling*, rajztanára, művészi tehetséget fedezett fel benne s rávette szülőit, hogy e sok kockázattal egybekötött pályára adják gyermeküket. 1871-ben iratkozott be a *bécsi képzőművészeti akadémiába* s itt *Warzinger* és *Geiger* tanárok vezetése alatt csakhamar annyira vitte, hogy a kiváló arczképfestő *Angeli*, majd az osztrák Tizián, *Makart* tanítványukká fogadták. A fiatal festőt azonban ugy látszik az oly korán elhagyott anyaföld a honvágý édes erejével visszaszerezte magának. Nagy örömmel fogadta nagybátyja Somsich Pál meghívását, ki alkalmat nyujtott neki arra, hogy a magyar népéletet közvetlen közelből tanulmányozza. Német nevét megmagyarosítva, Somogy, Baranya, Bácska vidékein egészen elmerült a magyar népélet vizsgálatába. Ott készültek jellemzetes genréképei. *A javithatatlan, Hogy megnőttél, Olyan nincs*, melyekkel 1885-ben feljött Budapestre, Benczur mesteriskolájába. *A javithatatlan* 1886-ban 19 pályázó között nyerte el a 6000 frankos Munkácsy-díjat, s egyszersmind azon kitüntetésben részesült, hogy ő Felsége megvette magán gyűj-

* Az Egylet 1898. május 30-iki közgyűlésén tartott felolvasás.

teménye számára. 1887-ben Párisban találjuk őt, hol *Munkácsy* oldala mellett fejlesztette kiváló tehetségét, s a nagy mester hatása utolsó képén is szembetűnő. A *meggyilkolt háza előtt* című képe megragadó hangulatával a párisi körök figyelmét is lebilincselte, egy arczképét pedig az 1889-iki Salon juryje dicsérő felemlítéssel (mention honorable) tüntette ki. Azonban magyar lelkét újra visszavonzotta az anyaföld. 1891-ben egy évet *Alcsuthon*, József főherczeg birtokán, töltött. Itt készült 1892. a *Ne búsulj*, 1893. a *Kártyavetőnő*, végre 1894. Berrac tábornok pompás arczképe. A nagy mester Munkácsy biztatására itt fogamzott meg lelkében az elhatározás, hogy magasabb históriai festészetre adja magát, mint amely nemben mestere oly halhatatlan dicsőséget szerzett nevének. Arczképeket festett, történelmi tanulmányokat tett s a többi közt elkészítette jelen festményének színvázlatát is, mely a felsőbb körök előtt oly nagy tetszésre talált, hogy rögtön megrendelte a kormány a vázlat nagyban való kivitelét. E képhez, melyben annyi nemes ambícióval, szeretettel dolgozott, fűződik katasztrófája.

Az ezredéves kiállítás után októberben hideg teremben dolgozva a kép némi változtatásán, meghűlt, s gégesorvadást kapott, mely ellen hiába keresett Olaszország enyhe balzsamos ege alatt gyógyulást. 1898. ápril. 27-ike nagy szenvedésnek vetett véget, de sok ambíció, sok jogosult büszke reménységet is vitt a sírba. Temetéséről a képzőművészeti társulat gondoskodott, emlékbeszédet, pályatársai nevében, *Hock* János, a Nemzeti Szalon ékes szavu alelnöke mondott fölötte, mi pedig, M. T. K. legkiválóbb alkotásának birtokosai, mi is áldozunk emlékének, midőn néhány szóval e nagy történelmi festmény ismertetésébe, méltatásába bocsátkozunk.

* * *

Koroknyai Ottó festménye a magyar történet egyik legdicsőségesebb mozzanatát állítja elénk: *a büszke, hires császárváros: Bécs meghódolását a diadalmas Mátyás király előtt*.

Ezzel, Bécs, egész Alsó-Ausztria meghódolásával, végződött a hosszú osztrák hadjárat, melyet Mátyás 1480-ban

indított a szerződészegő, hűtlen agg császár III. Frigyes ellen, hogy őt legujabb szerződészegőéért megfenyítse, s hogy egyuttal végkép leszámoljon vele.

A város teljes berekesztésére 1485. első napjain tette meg az intézkedéseket.

Ő maga *Währing* mellett nyugat felől foglalt állást. Ezután azon három erősség körül, melyek a *dunai hid* oltalmára voltak fölhányva, kettőt mindjárt elfoglalt s azokat megrakta katonákkal. Egy másik csapat a *Schotten* és *Werder* kapuval állott szemben, tehát nyugat felől, végre *Zapolyai István* a harmadik csapattal a mai *Favoriten* kerület alatt délről a *Spinnerin am Kreuz*-nek nevezett dombot foglalta el.

Ez előkészületek nagy aggodalomba ejtették a várost.

Frigyes ugyan udvaroncjai körében gunyolódott a bécsiek nyomorusága hallatára, kik utolsó szüretjüket már csak lopva ejthették meg, s kiket a király hadserege napról-napra szűkülő vasgyűrű gyanánt vett körül; mindazáltal biztatta a várost febr. 15-iki izenetében, hogy nemsokára fia *Miksa* vezérlete alatt meg fog érkezni a fölmentő sereg.

Azonban a király márczius 15-én elfoglalta a folyó *harmadik erősségét* is és ezzel teljesen birtokába jutott a *Dunának*. Márczius 18-án megadta magát *Ebersdorf* kelet felől, kevéssel utóbb a király intézkedett az ostromló sereg szaporításáról. Husvét táján érkezett meg *Ulaki Lőrincz*, szép számu sereggel és a *Schotten* valamint *Werder* kapu felől foglalt állást. Nemsokára a király Mátyás is az ő táborába ment át, mint ahonnan jobban intézhette az ostrom vezetését.

A városban ezalatt az éhínség napról-napra növekedett; az egykoru írók följegyzése szerint a már akkor igen jól élő város lakói utoljára ló-, kutya-, macska- sőt egér-hússal táplálkoztak, mint azt Bécs város tanácsának egy 1485. jul. 5-én kelt mentegető oklevelében olvassuk; sokan el is pusztultak az éhség miatt, míg az összes az ostrom alatt elveszett lakosok száma 6000-re rugott.

Az éhség és az ebből származott egyenetlenség, Mátyás saját szavai szerint, az ő leghatalmasabb szövetségesei, szolgáltatták Bécsset a hatalmas ostromló kezeibe.

A nép egyre növekvő elégtelenségének nyomása alatt a főiskola küldöttsége május 14-én megjelent Mátyás előtt, majd 21-én és 23-án ismét, s készeknek nyilatkoztak arra, hogy föladják a várost, ha jun. 1-éig nem érkezik segítség, ha Mátyás szabad elvonulást enged a császári seregnek, a várost pedig megerősíti szabadalmainak birtokában. Ehhez képest a császár serege május 27-én kiköltözött a városból, vagyis a mai belvárosból, melyet a fényes körút helyett akkor és egész 1857-ig bástyák, sánczok környeztek, s azt mindjárt elkészítették a császár számára.

Szombaton máj. 28-án *Corvin János*, Mátyás törvénytelen fia, 13 éves gyermek látogatta meg a várost, mely *jun. 1-én* csakugyan megadta magát. *E napon történt a fényes bevonulás is.*

„*Legkegyelmesebb királyunk parancsára*“, írja *Márton mester budai lelkész valamelyik egyháznagynak*, „*ezennel tudatjuk veled, hogy legkegyelmesebb fejedelmünk — bécsiekkel történt több rendbeli tárgyalás és a város átadása után, jun. 1-én a mi és cseh előkelőségek kíséretében déltájban bevonult a városba. A király maga pompás, gazdag himzésű szerszámmal diszitett lovon a szepesi gróf és Lőrincz herczeg között lovagolt . . .*

Megelőzte a királyt szeretett Geréb Péterünk válogatott sereggel környezve, azután jött a gyalogosok csapatja, a cseheké, majd a bácsi gróf vezérlete alatt ezernél több lovas, kiket a mult évben István, szepesi ur legelőször vezetett a város ostromára, azután a főpapok bandériumai következtek, azután az ország zászlaja (valamint a király úrnak arany ezüstitől ragyogó jelvénye), végre legkegyelmesebb urunk királyunk nagyjai diszes fényes környezetében, ugy azonban, hogy mind fölségre, mind nagyobbára katonai ruházatának pompájára fölülmulta a többieket. A sereget a többi katonák sokasága zárta be“.

Egykoru írók tanúsága szerint 8000-re mehetett az egész hadsereg létszáma, amely Bécsbe győzedelmesen bevonult.

E bevonulás egyik epizódja volt az a jelenet, melyet *Koroknyai Ottó* művész keze a vászonra varázsolt. Mint azt egykoru osztrák íróknál olvassuk, *a polgármester* és az egész városi tanács a város kulcsaival a papság a Szent István ereklyékkel és a főiskola tanítói elébe mentek. Művésztünk nagyjában követte ecsetével az osztrák írók tudósítását. Az egész jelenet három főcsoportra oszlik: kettő a közvetlen előtérben helyezkedik el: *a bevonulók* csoportja, élükön a kép középpontja a királylyal; a *hódoló városi* tanács csoportja élén a polgármesterrel; a háttérben a *papság és az egyetem* küldöttei. A bevonulás fényét szélvész, zivatar zavarta meg, melyből babonás lelkek a király közeli halálára következtettek. Képünkön Bécs városa fölé sötét felhők tornyosulnak; kissé nyugot felé tör elő a nap, fényt vetve a bevonuló csapat alakjaira. A művész a zivatart megelőző tompa, hogy ne mondjam *fülledt világitás perczeit* választotta, bár ez nem kevésbé nehezítette meg földadatát a király seregének festésénél. A legtöbb alak arcát árnyékba kellett borítania, mégis az egy püspök Dóczi Orbán kivételével, kinek palástja sem mondható sikerültnek, alig lehet kifogást tenni e pompás törülmetszett magyar vitézekben. A művész egyik másik alakon, pl. a sapkáját csóváló *Hentaller Lajos* arca után festett sárga ruhás vitézen ugyszólván ragyogtatja magyar néptanulmányát, melyeket mint genre-festő végzett egykoron. A három lovas alak közvetlen Mátyás háta megett vingárdi *Geréb Péter*, *Zapolyai István*, *Ujlaki Lőrincz Mátyás* hadvezérei később egytől-egyig országnagyok.

De immár térjünk át a főalakra magára. A többi szereplő egyéniségekről nem igen maradt megbízható arcképek, de ami *Mátyást* illeti, hála Istennek mind számra, mind minőségre nézve kiváló képek, domborművek állanak rendelkezésünkre.

Fraknói munkája ebben a tekintetben is sok újat tartalmaz Teleki, Horváth vagy Szalay műveihez képest. Ez utóbbiak *Mátyást* inkább előnyös külsejű, szép embernek tüntetik föl,

holott akár az egykori írókat olvassuk, akár a képeket hasonlítjuk össze, lehetetlen arra a meggyőződésre nem jutnunk, *hogy nagy királyunk épen nem dicsekedhetett Adonisi szépség előnyeivel.* Termete sem magas, sem szép nem volt, felső teste aránylag túlhatalmas, úgy hogy lovon, vagy egyáltalában ülve, sokkal többet mutatott. *Arcza* meg épen távol állott attól, amit szépnek lehet nevezni. Maga a nagy király is megdorgálta azt a külföldi költőt, aki *vénusi szépségét dicsőíté, még pedig meglehetősen kiméletlenül.*

Művészünk nem nagyon követte az adott emlékek, képek utasításait, *Bercsényi* Béla a Nemzeti Színház művésze után festette Mátyását, így a király arcza talán szebb, mint a valóságban volt. Szőke, aranysárga haja ugyan ép úgy ráomlik vállaira, mint a bautzeni emlékszobor alakján, vagy a bécsi muzeum pompás domborművén: de orra mintha formásabb lenne s szája nem oly nagy, mint az egykoru képeken. Csak az a lángész és akaraterő önérzete, amely épen nem szép megjelenésének oly imponáló erőt és hatást kölcsönzött, az ül ki képünkön is, úgy hogy önkénytelenül föltámad lelkünkben ama hatalmas férfiú alakja, aki 18 éves korában trónra emeltetve, bámulatos önuralma, energiája által egy bomladozó ország rakoncátlan nagyjait a fegyelem, a rend korlátai közé szorította s aki sikerén felbátorodva a császári korona, hatalom polczát épen nem tekintette elérhetetlennek a magyar király számára.

Mátyás, mint a renaissance egyéb uralkodói, kétségkívül pompásan értett a hatásos föllépésekhez, no meg színleléshez, mint azt a diplomaták irataiban olvashatjuk s ha a bevonulás alkalmával a diadalmas önérzet, győzelem öntudata ki is ült arczán, mint képünkön látható, csakhamar nyájas leereszkedés adott annak helyet, szeretetreméltóság, amely a legyőzöttet lebilincseli s számüzi a keserüséget a megalázott szivekből. Egy ez alkalomra készült vers úgy dicsőíti *a királyt, mint aki mindent legyőz, de sérteni nem tud.*

Képünk a győzelem, a *diadal* első mámorában mutatja a nagy fejedelmet, ebből magyarázhatjuk meg a hódoló küldöttség arczán a kétes, bizonytalan érzelmek, itt-ott a da-

czosság kifejezését, mely a kulcsokat átnyújtó polgármester képen még meglehetősen mérséklettel nyilatkozik meg, de a mellette álló zöld palástos városatya kemény vonásain már elég leplezetlenül jelenik meg. A violaszin köntösű ős városatya az előtérben maga a megtestesült alázatos meghunyászkodás és leplezett bizalmatlanság. Nyugodtabb a sarokban álló kopasz férfiú arcza, *Jókai* után, vagy a mögötte állóké, de mind egyéni, egymástól mind különböző, úgy hogy a mi jellemzetességet, egyéni különféleséget, a lelki állapot tükröződését és „last not least“ az öltözetekben, az egész megjelenésben való gondos tanulmányokon nyugvó korhűséget, s a szinhangulatot illeti, e hódoló csoport valóban remeknek nevezhető.

A háttérbe veres szőnyegen *tekintélyes egyéniség* alakja áll a királylyal szemben; annyi önérzettel, bátorsággal emeli föl arczát, aminővel csak emelkedett tudós szellem jelenhetik meg nagy ember előtt, kiről tudja, hogy a szellem előnyeit, becsét kellően értékeli. Az *egyetem rektora* az, a híres *Rudolphinái*, melynek tekintélye ismeretes volt egész Közép-Európában. Mögötte mennyezet alatt a papság *Szt. István első vértanu ereklyéit* hozza, a kath. király, a hit védője, a szentszék pajzsa elé, ki kétségkívül a legkegyesebben veszi a tisztelet e nyilvánítását. A háttérben Bécs falai, bástyái emelkednek, középen a középkori művészet egy csodált remekével, a *Szent István tornyával*, melyről még a renaissance elfogult írója Bonfini is nagy elragadtatással emlékezik meg Bécs leírásában. A művész nagy, széles vonásokkal festette oda Bécs középkori képét, de teljesen hiven a Klosterneuburgban őrzött miniature festmény után, mely 1483-ban, két évvel Bécs bevétele előtt, készült. E kép Bonfini leírásával pompásan egyezik.

Ha a kellő távolságból — tehát legalább is kétakkorából mint a minő magas a kép — szemléljük a festményt, főleg ha kellő világítás mellett, melyet csak az ég ad meg, ha megad: el kell ismernünk, hogy az az első pillanatra *markáns, jellemzetes vonásokkal élénk varázsolja Hollós Mátyás életének legdicsőségesebb pillanatát, a magyar dicsőség egyik legszebb napját.*

Valóban ez a kép elevenség, drámai erő és kifejezés, egészséges realizmus vagyis élethűség dolgában emlékeztet *Munkácsy* képeire, amint, hogy művésznök is meglehetősen érti a *térbeli kidomborítás, a légtávlat vagy perspectiva* azon fogását, mely *Munkácsy* képein annyira elragadják az embert, s a lehető legnagyobb illuziót keltik. A hatásos, pompásan sikerült világítás, a tiszta átlátszó kompozíció, az eleven színezés, a csaknem hibátlan gondos rajz, a pontos, lelkiismeretes korhűség, mind hozzájárulnak a hatás fokozásához. Kétségkívül nemcsak a művésznök legkitünőbb, fájdalom utolsó alkotásával állunk szemben, hanem egyuttal a millenniumi kiállítás egyik legsikerültebb történeti képével. Ha szabad tovább mennünk, az elért sikerek után azt is reméltük, hogy az oly soká késő magyar történeti iskola egyik oszlopos kimagasló tagjává leszen *Mátyás* geniális festője, s hogy nem kell majd a csehektől *Brozikot*, a lengyelektől *Mátejkót* irigyelnünk, hogy kárpótolni fog bennünket azért, amit két oly tehetség, mint *Munkácsy* és *Benczur* sokáig távol elve a hazától s nem magyar, hanem általános témákon dolgozva, nem az ő hibájukból, meg nem adtak nekünk. Annál inkább mertük azt remélni, mert ezredéves ünnepségünk a *történeti érzéket* festőkben és közönségben egyaránt hatalmasan emelte. E reményeknek, *M. T. K.*, a kora halál véget vetett; de amit ez a rövid élet nyújtott, azért őt, a művészt, főleg a mi részünkről kegyelet, elismerés méltán megilleti.

Dr. Némethy Gyula.

SZENT LÁSZLÓ ÉS BIHARMEGYE BENÉPESÍTÉSE.*

A templomban az egyházi szószéken nem lehet Szent-Lászlónak államférfiúi és művelődéstörténeti érdemeit részletesen fejtegetni, ott az örök életre vezető útra kell rámutatnunk, ott Szent László lelkének jóságait kell feltüntetnünk, hogy azok felemeljenek, jóra buzdítsanak. Ennélfogva művelt közönségünk tudatában Szent László nagy tettei, halhatatlan érdemei halványulni kezdenek, vagy legalább is nem élnek oly élénken, mint századokkal ezelőtt, midőn az iskolai drámákban Szent-László életének minden mozzanatát feltüntették.

Pedig ha egyáltalában tévedés az a vélemény, hogy a kath. egyház szentjei a földi életet és a földi életben hivatalos kötelességeiket elhanyagolták, Szent Lászlóról ezt gondolni éppen óriási hiba. Érezte ugyan e nagy férfiú is, mint nemrégiben feltalált levelében maga mondja, a földi gondok lenyűgöző terhét, jobban szeretett volna ő is lélekben mindinkább felemelkedni, de azért teljesíti hadvezéri és államférfiúi kötelességét élte utolsó perczéig.

Államférfiúi kötelességei közül most különösen annak teljesítését akarom halvány vonásokban ismertetni, amely a mi szűkebb hazánkra, Biharvármegyére annyi áldást hozott. Szent Lászlónak azon művelődéstörténeti érdemeit óhajtom feleleveníteni, amelyeket Bihar megye benépesítésének megindításával, vagy előmozdításával szerzett.

De hát kellett-e Bihar megyét benépesíteni?

Bizony kellett.

* Felolvasva a Kath. Kör 1905. június 27-én tartott Szent László ünnepén.

Mikor a magyarok e hazát és különösen Biharmegyét elfoglalták, itt mindössze csekély ó-szlovén eredetű halászó és pásztorkodó népességre találtak.

Az ó-szlovén halászok ott laktak a Sebes-Körözs alsó folyásánál, később Nagy-Sárrétnek hívott mocsár szélén, az ő foglalkozásuknak megfelelő helyen, továbbá itt-ott a Kis-Körözs (Viaszos) és Berettyó partjain. Mutatják ezt azon helynevek, amelyeket a magyarok tőlük átvettek s mai napig megtartottak, nevezetesen: Okány, Zsadány, Harsány, Komádi községek, Peszere, Nyésta puszták nevei, a harsányi határban levő Tapolcsány dülő neve stb. Ezeket a magyar nyelvből éppen nem, az északi szlávból nagyon bajosan, hanem csak az ó-szlovénből lehet megfejteni.

Zsadány pl. annyit tesz, mint váró; Peszere annyit jelent, mint tarka; Tapolcsány nyárfás hely; Komádi neve darabot jelent s nagyon illett a Sárrét közepén használható darab földnek megjelölésére.

Ha a Kis-Körözs mentén eső Zomlint az ó-szlovén nyelv törvényei szerint tagoljuk, és za-mlinnek olvassuk, mindjárt kitűnik, hogy az malom mögét jelenti. A Berettyó mentén Kozma falva régi neve: Léta, Pelbárthida régi neve Vodozt, és a Berettyó-Ujfalu mellett ma is meglevő Guzsár (= Kígyós) nevei hirdetik az egykori népesség nyelvét és telepeit.

A másik kis ó-szlovén népcsoport Bihar vára környékén lakott és magát foglalkozásáról kozárnak nevezte. E szó a szláv koza = kecske szóból van tovább képezve, s annyit jelent, mint kecskepásztor. Ezek is természetesen azért húzódtak ide, mert Biharnak és környékének cserjés-bokros vidéke az ő foglalkozásukra, a kecske-legeltetésre nagyon alkalmas volt. Ittlakásuknak emlékét nemcsak Bihar neve őrzi, hanem a határában levő (Polyász (=öv), Burlyász) dülőnevek. Bihar-Püspöki határában a Lobo és Sohonya utcanevek és a mellette levő Kapanta pusztája neve is mutatják.

Mindjárt az, hogy ez ó-szlovén helynevek csak mint apró szigetek állanak az őket körülvevő magyar helynevek között, bizonyítja, hogy e népesség aránylag csekély számu

volt. Hozzá még e helynevek csakis a megye nyugoti felében fordulnak elő, tehát Biharmegyének keleti, különösen délkeleti részén a magyarok jóformán semmi népességet sem találtak. Ez a rész a XI-ik században, Szent-László korában, erdőség és különösen mint világos történeti adatok mondják, királyi vadászterület volt. Már pedig nagyon jól ismerjük az ilyen királyi vadászterületek rengeteg kiterjedését. Az 1241-ig fennállott zólyomi vadásztanyához pl. a mai Zólyom-, Liptó-, Turócz- és Árva megyék területe tartozott. Csakis ez magyarázza meg, hogy királyaink a bihari vadászterület megszüntetése után oly rengeteg uradalmakat szakíthattak ki egy tagban, mint a minők voltak a sólyomkövi, telegdi, széplaki és belényesi uradalmak. Ezek közül a sólyomkövi a Sebes-Körözs és a Bisztra patak közt levő területet, ma mintegy 26 falu határát foglalta magában. A telegdi a Körözs balpartjától Papmezőig terjedt. A széplaki a Fekete-Körözs mentén Tenkétől Sólyomig húzódott. A belényesi a Sebes-Körözs felső völgyét egészen magában foglalta, de még 1308-ban is csak „praedium“ azaz félig lakatlan volt.

Szent-László tetteinek hatása alatt megindult Biharmegye lakatlan részének benépesítése.

Mi kell ahhoz, hogy egy-egy vidéket a népesség sűrűn megszálljon, rajta állandó tanyát verjen? Először is békeesség! Ha egyszer az élet nincs biztonságban, ha az ember verejtékes fáradságának gyümölcsét rablók viszik el, ha a szülők gyermekeit rabláncz fenyegeti, akkor a legjobb termőföldek is üresen állanak, mint pl. a Magyar-Alföld legaldottabb része a török uralom idején.

Szent-László idején utoljára jelent meg Biharmegye területén az a rettentő nemzet, a mely a magyarokat hajdan kétszer is elűzte lakóhelyeikről: a bessenyő, Szatmár-, Szilágy-megyék felől törtek be és elraboltak mindent egész Bihar váráig. Különösen Szent-László személyes vitézségének köszönhető, hogy a magyarok e rablást Cserhalomnál 1068-ban megbosszulták, a foglyokat és jószágokat visszaszerezték. Három év múlva Nándorfehérvárnál újra küzdött ellenük, és így hathatósan közreműködött abban, hogy e félelmetes nemzet, mint nemzet megsemmisüljön.

1068-tól kezdve több mint két évtizeden át a béke áldása lebegett Biharmegye felett. De jött még egy rettenetes, szerencsére utolsó zivatár. 1091-ben a másik törökfajú, dúló nemzet: a kún tört be a meszesi kapun át Magyarország területére és különösen Bihar várát tüzte ki rablása czéljául. A bihari várat be is vette s az egész vidéket rettenetesen elpusztította. Ekkor újra Szent László volt az, a ki Temesvárról délre a Pagáncs vizénél a kunokat összetörte, a rabszijra fűzött népet kiszabadította és régi lakóhelyeire visszaküldte.

Még ezzel sem tette volna azonban Szent László biztos fészekké Biharmegyét. Ennélfogva államférfiui gondoskodással Erdélyben előbbre tolta az ország határait, az akkor ugynevezett gypüket. Birtokába vette és őrhelyekkel megrakatta a Maros völgyét. Ezzel mintegy új sánczot épített a kunok elé s ennek tulajdonítható azután, hogy a kunok többé Biharmegyét nem háborgatták.

Az állandó letelepülés első kellékének megszerzése után megindult Biharvármegye nagy erdőségeinek irtogatása, s új meg új falvak keletkezése.

Tekintsünk csak végig ma is a Sebes-Körözs völgyén Váradtól kezdve fölfelé. Azt látjuk, hogy a Körözs jobb partján: Hosszuaszó, Jenő, Battyán, Ujlak, Örvénd, Lugos, Élesd, Tinód, Tőtös, Ősi, a balpartján pedig Kér, Alpár, Szakadát, Borostelek, Telegd, Telkesd, Pósalaka, Telki, Izsópallaga, Kőalja, Czéczke, Keszteg, Esküllő, Ürgeteg és Rév községek szakadatlan sorban állanak. Mindig büszkén mutathatunk e helynevekre és a régi határjáró levelek szerint határukban levő dülő nevekre. Nincsen azok közt szláv, nincsen német, nincsen oláh (román) mert itt nem lakott a magyar előtt szlovén, német, román, nem alkotott itt olyan helynevet, amelyet a magyar egyszerűen átkölcsönözhetett volna. Ha okleveleink nem is volnának, ezek is kézzelfoghatólag hirdetének mindig, hogy e hosszú völgyet a magyar ülte meg először, ő irtogatta, ő törte fel földjét, ő hódította meg a művelődésnek.

E tiszta magyar telepítésnek élén Szent Lászlónak leg-

jelesebb alkotása : Várad, régi nevén Biharvárad áll. A Körözs völgy benépesítésének, a lakosság megmaradásának biztosítóka Várad volt, s így a benépesítés érdeme első sorban Szent-Lászlónak tulajdonítandó.

Ha a Berettyó völgyén végig tekintünk, ugyanazt tapasztaljuk, mint amit a Sebes-Körözs völgyében láttunk. Ha attól a ponttól, ahol a Berettyó elhagyja a félegyházi hegyet, felfelé haladunk, hiába keresünk olyan helyneveket, amelyek a magyarban érthetetlenek, s még a régi magyarok személynéveiből sem magyarázhatók meg. Itt az egyik oldalon : Hodos, Szentimre, Adorján, Szentjobb, Fancsika, a másik oldalon : Süvegd, Szalárd, Farnos, Csokaly, Csanáros, Sárszeg, Poklostelek, Szentlázár, Sáczi, Királyi következnek egymás után. Ezekből is csak az tűnik ki, hogy a Berettyó felső vonalán a magyar nem talált idegen, már letelepült népet, hanem neki kellett azt irtogatni, szántogatni, megülni s egyes részeit elnevezni.

Azonban hitelesen tudjuk, hogy itt is Szt. László keze működött közre a népesítés megindításában, mert hiszen ő építtette, bár teljesen be nem fejezhette a szentjobbi monostort. Mihelyt pedig egy-egy vidéken megjelennek az építőmesterek, mihelyt a monostor népei elkezdik a földművelést s a kezdetleges iparüzést, tódul utánuk a kenyérkereső nép és megalakulnak először a szétszórt apró telepek, utóbb a rendes falvak.

Behunynók azonban szemünket a nyilvánvaló igazság előtt, ha nemzeti büszkeségből azt állítanók, hogy Biharmegye benépesítésében 1241-ig csakis a magyar vett részt.

A helynevek és a történeti adatok mutatják, hogy voltak külföldi jövevények is, a kik nem ugyan oly hosszú vonlakat, mint a magyar, de egyes kisebb területeket szintén felkerestek Biharmegye földén és ott falvakat alapítottak.

Különösen megragadják figyelmünket a régi tót telepek. E tótok alatt azonban nem a mai felvidéki s tulajdonképen cseh eredetű tótokat kell értenünk. Szent-László idejében, mint azt Szlavóniának Tótország neve ma is mutatja, tótoknak a Dráva és Száva közt lakó szlávokat nevezték. Nem tudom mi okból, de az bizonyos, hogy a XI-ik századtól

kezdve Pozsega, Körözs környékéről e tótokat nagy számmal telepítették át Dunántúlra, Dunamellékére sőt Tiszántúlra is. Számosan jöttek e fajta tótok Bihar megyébe is, bizonyítják ezt: Tóti hajdan község, most puszta Komádi mellett, Tóti község Micske mellett, és két Tóttelek község. Ezek közül egyik hajdan Körözstarjánnal szemben állott, másik Hegyközcstár mellett ma is megvan. Három Tótfalu. Kettő Szalárdtól délre, egy Szentpétterszeg mellett a Berettyó mentén. S végre Feketetót a Fekete-Körözs mellett.

A szomszéd népek közül a csehek is felkeresték megyénknak akkor még ritka népességű területét. Csehi falu volt valaha Körözsszeg mellett, Csehi falu áll most is Váradtól délre és a Cschelekből alakult Csételek falu áll a Bisztra völgyében.

Legérdekesebb és legértékesebb bevándorlók voltak azonban azok, akiket a tatárjárás előtt a magyarok olaszoknak neveztek ugyan, csak hogy nem a mai értelemben vett talián-olaszok voltak.

A mai Belgiumnak délnyugati és Franciaországnak északkeleti része: az úgynevezett Ardennes-hegység vidéke a XI-ik század második felében már nagyon népes volt és nem bírta eltartani lakosait, akik a francia nyelv egyik ágát beszélték és akiket ma vallanoknak nevezünk. Mind a szerémmegyei Nagy-Olasz, mind a zemplémmegyei Bodrog-Olaszi községet régen Frankavillának irták és hívták hivatalosan, a szepesmegyei Olaszit a németek ma is Wallendorfnak hívják. Ez elnevezésekből és a történeti adatokból világos, hogy francia-vallon és nem talián eredetű olaszok voltak e falvaknak alapítói. Az is biztos, hogy e vallon-olaszok bevándorlása a XI-ik század második felében már megkezdődött, mert az 1096-ban hazánkban keresztülvonuló kereszties vitézek a Szerémségben már ott találják Nagy-Olasz, vagy Frankavilla falut, sőt minek menjünk tovább, Szent-Lászlónak 1093-iki III. törvénykönyve is emlegeti és rendezgeti őket.

Kell-e említenem, hogy e vallon-olasz bevándorlás Bihar megye gyér népességű területére is eljutott?! Hiszen tudjuk nagyon jól, hogy Nagyváradnak azon része, ahol most va-

gyunk, Olaszi nevet visel s a rajta keresztül folyó csermelyt Párispataknak hívják. Tudjuk azt is, hogy Székelyhid közeliében Ér-Olaszi falu áll és hajdan Bihar mellett Alba nevű falu virágzott, határában szőlőhegyek voltak, tehát azt a latin nyelvnek egyik ágát beszélő és szőlőműveléssel foglalkozó nép alapította.

E jövevény népek bevándorlása és Szent-László uralkodásának eseményei teljesen egybe vágnek. Szent-László rendezte teljesen a régi Tótországot. Alkotott ott vármegyéket és püspökséget. Szent-Lászlónak sógora uralkodott a cseheknek hazánkhoz legközelebb eső csoportján. Oklevéllel is igazolhatjuk, hogy Szent-Lászlónak voltak összeköttetései Franciaországgal. Szent-László uralkodásának ezen eseményei és a tót, cseh, olasz jövevények Biharmegye területén való letelepítései nem lehetnek a merő véletlen játékaik, hanem a nagy király intéző kezének nyilvánulásai. Attól sem kellett akkor még tartani, hogy e jövevényeknek befogadásával a magyar nemzet egységét veszélyezteti, mert hiszen akkor még volt az, ami e jövevényeket a magyar nemzettel összekösse, előbb testvérré tegye, aztán a magyar nemzetbe beleolvassza: az egységes, keresztény katolikus vallás.

Nem igazi haza egy-egy terület, míg az ember azt csak vadászatra vagy legeltetésre használja, nem mondhatja igazán magáénak, míg azt fel nem törte, verejtékével nem öntözte, míg belé fát nem ültetett, rajta házat, templomot nem épített. Szent-László koráig Biharmegye is csak félig volt a magyaré, de valódi hazájává csak Szent-László vére hullásával, telepítései, építkezéseivel lett.

A békesség, a művelődés, a keresztény vallás áldásait Isten az ő közreműködésével hintette e földre. Azért van, hogy a magyar nemzet oly mélyen szívébe véste Szent-László nevét, hiszen voltak például a félreértésnek oly szomorú századai, a mikor ki akarták a magyar nemzettől használt keresztnevek közül a középkori, katolikus szentek neveit küszöbölni és azt akarták, hogy csak a bibliában levő Ábrahám, Izsák, Mózes, Dávid, Salamon, Sámuel, Jeremiás, Ézsaiás, Dániel, stb. neveket használják, de nem tudták kiirtani a magyar

nép emlékéből és használatából sem a Lajos, sem az Imre, sem különösen a László neveket. Sőt Szent-Lászlónak legfőbb lantosa és dicsőítője Arany János, Biharmegyének magyar — bár sajnos — ma már nem katolikus népéből került ki.

Méltán mondám, hogy Szent László nemcsak mint szent ember, hanem mint földi hivatását is áldozatosan betöltő férfiú nagy tiszteletünkre s folytonos hálánkra érdemes. Ha az ő életén, működésén, áldozatain végig tekintünk, ha hasonló életre buzdulunk, ha, a mint ő, egyik kezünkkel lelkünk igazaihoz nyulunk, másik kezünkkel a magyar földet védjük és építjük, akkor leszünk Szent Lászlónak méltó fiai, akkor mondhatjuk el a katolikus költővel:

»Kie e föld, ha nem mienk
S ha érte mindent megtevénk,
Ha érte híven áldozánk
S leszünk, mik eddig nem valánk,
Nincs hatalom,
Mely visszanyom !«

Dr. Karácsonyi János.

APRÓ SÁGOK.

AZ ÓTOMÁNYI (BIHAR M.) FALFESTMÉNYEKRŐL.

Folyó év* augusztus havában a nagyváradai „Tiszántúl“ azt az érdekes hírt közölte, hogy a borairól híres *Érmellék* egy kis református falujának, Ótománynak (Oltomány) templomát villámcsapás érte, mely oly nagy rombolást vitt végbe a különben sem túlszilárd épületen, hogy nagyfoku építkezés lett szükségessé, melynek folyama alatt, leveretvén a belső mészréteg, régi falfestményekre akadtak, melyek természetesen még azon időből valók, midőn még a templom katolikus volt. A templom leírását és rajzát Bunyitay Vincze „A nagyváradai püspökség története“ czimű ismeretes munkájának III. kötetében megtalálhatjuk (279. l. ff.) ; e szerint a templom tornya egészen új, valamint nyugati része is, de a keleti rész, így a szentély is, valószínűleg a XIII. századból való román stílusú alkotás.

Mikor e sorok írója, aug. 17-én Ótományba eljuthatott, akkor már javában folyt az építkezés, s a régi szentély helyén már új falakat raktak, úgy, hogy csak a hajótól kezdve lehetett a falfestményeket szemügyre venni. A lelkész úr állítása szerint a szentélyben nem találtak volna falfestményeket, mely gondolattal azonban máig se birtam megbarátkozni. A hajó falfestményeinek egy része még látható volt, de a legsiralmasabb állapotban, a megmaradt részek is összevissza ütve a mészverő csákány csapásaitól. Hamarosan, de lehetőleg hiven levázoltam valamennyit, amennyire időm engedte. Az északi falon téglavörös keretekkel határolt mezőkben, csaknem teljes életnagyságu alakokkal a következő

képek voltak láthatók : keletről kezdve, vagyis a lerombolt szentély határától nyugati irányban : 1. Az első keretelt mező felső bal szegletében szárnyas angyalfej ; egyebet nem lehetett látni. 2. *Egy szent nő* képe álló helyzetben (a többiek is mind állanak) jobb keze felől a kép teljes magasságában keresztfával. A nő feje körül a szokásos dicsfény, fejéke a bécsi képes krónika nő alakjainak fejékre emlékeztet ; ruházata bő palást. Talán Szent Ilona császárné N. Konstantin anyja, ki a szent keresztet (csipőig látható) megtalálta. 3. *Szent nő* képe, jobb kezében vasrostélyszerű tárgy, balkezében kapcsos könyv. Mig az előbbeni alak arca elég kivehető, ezen alak arcából semmit se láthatni. Rubája bő palást, fején kendő, pettyes szegélylyel. Palástja, valamint az első alaké, mintázott (mustra) szövetből áll. A következő 4. kép *barátot* ábrázol, világosan kivehető hajkoronával (tonsura) pompásan rajzolt kámczával, jobb kezében könyvvel, baljában sajtáságos alakú hosszú bottal. Fülei, két szeme éppen maradtak ; arca többi része láthatatlan. A kép felett fejlett román betűkkel S D N I (S Dominicus ?) van írva (talán Sz. Domokos ?). A következő 5. kép magasabb lehetett a többinél, mert a többi kép felső szélével egyenlő magasságban kezdődő ablak az alakok fejét elvágja, úgy hogy az ablaknak a XVI. sz. második felében kellett töretnie, tehát akkor, midőn a képeket bemeszelték. E kép jóval szélesebb is a többinél s két alakot ábrázol. Balról *egy szent nő* palástos alakja, jobb kezében vánkoston nyugvó nagy kereszttel ellátott sisak vagy kalapszerű tárggyal, bal kezében vékony bottal vagy pálczával. Szemben vele a *Boldogságos Szűz* képe, ölében a *kis Jézussal*, kinek csak dicsköre és szalagos pólyájának egy töredéke látható. A 6. képből csak egy fej halavány körvonala s a bal kéz láthatók. Ezt le sem rajzoltam.

A déli falon csak egy kép maradt meg közvetlenül a szentély mellett, tehát az I. számú képpel szemben. Téglavörös kerettel határolt falmezőben *egy szent nő* szép karcsú alakja, testhez álló derékban, a mai divatra emlékeztető bő dudoros ujjakkal. A derék, az ujjak csikosak. Jobb kezében pásztorbot, balját talán czimeren nyugtatta vagy pajzsos,

melynek töredéke a jobb szegletben látható. Derékon alúl nem látszik belőle semmi. Arcza, hajdíszje tetjesen épek. A kép felett szép, fejlett román betűkkel GEIS (Geisla?) olvasható. Ami a képek színeit illeti, azok természetesen meglehetősen halaványak voltak. A 2. kép fejéke kékes-szürke, fehér pettyekkel, palástja vöröses, világos kettős vonallal húzott kereszt-mustrával. A 3. kép palástja vöröses, a barát (4. kép) csuhája kékes-szürke, fehéres sávokkal. Az ablak alatti 5. képen Mária palástja kék, Jézus fehér pólyájának szalagja téglavörös, a szent nő palástja szintén ilyen színű. A déli falon levő karcsú nőalak derékja sárgás, vörös csíkokkal. A képek műértéke természetesen nem valami kiváló, a kivitel meglehetősen elnagyolt, de az alakok egyes testrészeinek arányai helyesek. A ruházatok (kosztümök) s a román betűk alakjáról ítélve e falfestmények (tempera-technika) valószínűleg a XIV. sz. második feléből valók. Fentartásukra nézve egyebet nem tehettem, mint hogy kértem az illető lelkész urat, hogy a teljesen tönkrement össze-vissza vert képeket kimélettel meszeljék be.

Dr. Némethy Gyula.

KURUCZ VITÉZ KINCSE.

Hegyköz-Szent-Miklóson Szentjobb mellett 1902. novemberben egy edényben elrejtett nagy csomó ezüst pénz került elő. A találonak jutott harmad 62 tallérből, 32 hatgarasosból, 15 háromgarasosból és 40 darab polturából áll. A tallérok az 1659—96. a hatgarasosok + az 1660—95, a háromgarasosok az 1655—1702. esztendőkből valók, a polturák közül pedig egy 1699-ből, 5 darab 1703-ból és 34 darab 1704-ből való. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy éppen a legkésőbbi pénzek a Rákóczy Ferencztől Nagybányán veretett polturák s hogy egyetlen egy pénz sem későbbi az 1704-ik évnél, könnyen megtalálhatjuk, hogy ezen jókora, mintegy 450 darabra menő pénz (akkoriban valódi, nagy kincs) elrejtésének

mi volt az oka? Hiszen épp a nagyszámu 1704-iki polturák verését követő évben vonult *Herbeville* német hadvezér serege *Nagyváradról* Szilágy-Somlyó és Zsibó felé Rákóczy ellen és a fejedelem parancsolatjára a magyaroknak menekülniök, városaikat, falvaikat pusztán hagyniök, élelmiszereiket elrejtteniök kellett. Ekkor rejtette el tehát Hegyköz-Szentmiklóson és valamelyik, gazdag ember az ő pénzét. S lám jól elrejtette, mert csak most, mikor a Rákóczy-felkelésnek kétszázados évfordulóját akarja ünnepelni a magyarság, került az elő. A pénzek nagyobb része magyar. De van benne ausztriai, tiroli és lengyel is sok. Az érdekesebbeket és ritkébbakat gyűjteménye számára megvette a biharmegyei régészeti egylet.

HIVATALOS RÉSZ

TITKÁRI JELENTÉS.

Adatok a biharvármegyei és nagyváradí Régészeti és Történelmi Egylet történetéhez. 1902—1909.

Sajnálkozással bár, de önmagunk vádolása nélkül kell megvallanom, hogy szűkös anyagi viszonyaink miatt már évek hosszu sora óta nem adhatott ki egyletünk évkönyvet; sokszor felhangzott már e panasz nem annyira a közönség, mint inkább a magunk részéről és most is, midőn már elodázhatatlanná vált annak kiadása, ügybuzgó alelnökünk áldozatkészsége tette azt lehetővé.

Rövid néhány szóban igyekszem egyletünk életét, illetve annak életében kimagasló fontosabb mozzanatokat vázolni.

Bár emlékkönyvet évek óta nem adtunk ki, egyletünk tagjai mégis, mint a jelen emlékkönyv is tanúsítja, egy évben sem mulasztották el, hogy az egyletünkkel közelebbi, vagy távolabbi viszonyba hozható, történelmi és régészeti kérdésekkel ne foglalkozzanak. Irodalmi fáradozásaik eredményeit e téren, vagy közgyűléseink alkalmából tárták fel előttünk, vagy pedig a szakirodalommal foglalkozó folyóiratokból szerezhettünk magunknak azokról tudomást.

Ásatásokat nem igen tudtunk a már említett ok miatt végeztetni, munkánk meddőnek azonban még sem mondható, mert a nagy közönség ügybuzgósága és áldozatkészsége azok nélkül is szépen gyarapította gyűjteményünket s midőn így nem volt módunkban a magunk részéről a gyűjteményt gazdagítani, működésünk inkább arra szorítkozott, hogy a megíevőt az orsz. felügyelőség megbizottjával rendezzük. Az em-

lített rendezést a kőkorszak és népvándorlás korabeli tárgyaknál kezdtük és dr. Cserni Béla az e nembeli tárgyakat az 1907-ik év nyarán szakszerűen rendezte.

A rendezési munkálatok azonban nem folyhattak tovább a hely szűke miatt. Ehhez járult még, hogy amugy is túlszűfolt gyűjteményünk kénytelen volt a nagyváradai ügyészség területén kibocsátott nyomdatermékekből a köteles példányokat átvenni, ami tekintve egyrészt az ügyészség nagy kiterjedésű hatáskörét, másrészt a folyton fokozódó irodalmi és sajtói életet, új helyiségek építését tette szükségessé. Megokolt felterjesztésben mutattuk ezt ki a főfelügyelőségnek, mire a főfelügyelőség javaslatára a nagymélt. magy. kir. válás- és közoktatásügyi miniszter ur 10000 koronát volt kegyes a muzeumi helyiség kibővítésére utalványozni.

Válaszmányi ülésünk ifj. Rimanóczy Kálmán műépítész urat kérte fel, hogy a muzeum kibővítésére czélszerű és az épület stíljének megfelelő tervrajzot készítsen, s ezt az építész ur elkészítvén, felterjesztettük ezt jóváhagyás végett a főfelügyelőségnek s a tervek visszaküldése, illetve jóváhagyása után a tavasszal rögtön megkezdenők az építést.

Ezen terv keresztül vitelével muzeumi helyiségünk öt teremmel és pedig két földszinti és 3 alagsori helyiséggel bővülne, s ez lehetővé tenné, hogy a már meglevő gyűjteményt czélszerűbben és áttekinthetőbben rendezzük és egyuttal rendszeres néprajzi gyűjteményt is alkothassunk egy biharmegyei magyar és egy román szobában.

Ami a muzeumi épületet és a gyűjtemény megőrzését illeti, az épületet jó karban tartjuk; sőt hogy annak külső szépségét emeljük, válaszmányunk kéréssel fordult Nagyvárad város törvényhatósági bizottságához, hogy a telket és épületet a Rákóczy-út felől elzáró avult téglafal helyett a Rákóczy-út szépségéhez illő vasrácsot készíttessen. A város polgármestere az áldozatkészségéről és minden nemes és szép pártolásáról annyira ismert boldogult megyés püspökünkhöz: dr. Szmracsányi Pál Ónagyméltóságához terjesztette fel ez ügyben beadott kérvényünket. Erre a püspök a most már készen álló gyönyörű kerítést több ezer korona költségen a sajátjából felépíttette.

Ami a gyűjtemény gondozását és az enyészettől való megóvását illeti, egyeletünk tisztikara vállvetett munkával igyekszik ama kötelességnek megfelelni, amely reá a beléje helyezett bizalomból háramlik. Nincs is e téren semmi kivánni való sem, s így annál mélyebben érintette és sujtotta ama érzékeny veszteség és csapás, mely gyűjteményünket 1904. ápr. 22-ikének éjszakáján érte.

A nevezelt éjszakán ismeretlen tettes az egyik oldalterem ablakvasait elhajlítván, keresztül bujt azon s az ablak üvegjét benyomván, behatolt a muzeum helyiségébe s a nagy terem közepén álló üvegszekrényben levő ötvös művészeti emléktárgyainkat elrabolta. Az elrablott tárgyak száma: 40. Volt e tárgyak között dúsan aranyozott ezüst kehely, gyönyörű művű főpapi lánczok és mellkeresztek, násfák stb. Valamennyi tárgy az lpolyi-féle gyűjteményhez tartozott. Néhány darabnak archeologiai tekintetben is nagy volt az értéke, anyagát és műipari kivitelét tekintve pedig, valamennyi értékes tárgy volt s így a kár több ezer koronára tehető. A rendőrség és az igazgatóság fáradságot nem kimélve kutatott a tettes után, ezt azonban elfogni mindez ideig nem sikerült. Kutatás közben különben gyanu merült fel abban a tekintetben is, hogy vajjon csakugyan az említett ablakon hatolt-e be a tolvaj, mert a rácsozat között levő elhajlás oly szűk volt, miszerint majdnem lehetetlen, hogy azon egy férfi beférhetett volna; könnyen lehetséges, hogy az ablakrácon végzett egész műveletet a tolvaj csak a nyomozás megghiusítása, illetve a nyomozók félrevezetésére eszelte ki.

Mig így gyűjteményünket sulyos és alig pótolható veszteség érte az ötvösművészeti dolgokban, addig képgyűjteményünk ajándékozás és végrendeleti hagyományozás folytán szépen gyarapodott.

Állami letét-képekből kapott gyűjteményünk 1902-ben: Margitay: A nagyszebeni csata, Baditz: Dülő út, Nemes: Férfi tanulmány, Tull: Capri szigetén, Korzkol: Éjjel a lagunákban, Knapp: Árnyékban. A négy első olajfestvény, az ötödik aquarell, az utolsó pedig pasztell.

Főmagassága dr. Schlauch Lőrincz biboros és nagy-

váradai püspök hagyatékából kapott gyűjteményünk 3 drb. olajfestményt és pedig: Kovács: Jézus a koldus és a dús-gazdag között. Molnár: A gyermek Jézus a templomban. Than: Hunyadi János és Vitéz János.

De nemcsak számban gyarapodott képtárunk, hanem a múzeumok és könyvtárak országos Főfelügyelősége az Ipolyi-gyűjtemény öt darab olajfestményét, ezek között két darab kuruczvilágból való képet, művésziesen restauráltatta is.

Ugyancsak itt kell megemlítenem azt is, hogy választmányunk mindent elkövet az irányban is, hogy az 1848 - 9. évi szabadságharc emlékeiből minél több ereklyét gyűjthessen össze a hazafias érzés fejlesztésére és ápolására; ezt a célt szolgálta akkor is, mikor átiratban kérte Nagy-Várad város törvényhatósági bizottságát, hogy a város birtokában levő és a városházán őrzött Szacsvey emlékeket adja át gyűjteményünknek. Kérésünket a törvényhatóság nem régiben teljesítette is.

Ennyit a gyűjteményről. Egyletünk beléletében, jobban mondva vezetésében is nagy változás állott be az 1902. esztendő óta. Egyletünket elismerésre és hálaára méltó ügyszerezettel vezette elnökünk egész addig, míg a körülmények változásával elhagyta városunkat s így többnyire akadályozva volt abban, hogy személyes elnöklete alatt intézzük el a folyó ügyeket. Egy darabig e tekintetben id. Gálbory Sámuel első alelnök, majd ő előre haladott kora miatt akadályoztatván, másodelnökünk, Hegyesi Márton vezette többnyire az egylet üléseit. Sajnos nem sokáig, három évvel ezelőtt elragadta a mi nagy fájdalomunkra és egyletünk nagy kárára közülünk a halál. 1906-ik év július havában tartott közgyűlésünk egyhangulag dr. Karácsonyi Jánost választotta meg másod alelnöknek, ki ettől az időtől fogva mint másodalelnök, ugyanolyan szakavatottsággal és nemes ügyszerezettel vezetí egyletünket, mint a milyennel azt, mint az egyesület választmányi tagja és titkára éveken át szolgálta.

Változás állott be a titkári teendők végzésében is. Dr. Némethy Gyula, ki éveken át volt az egylet titkára, az Ipolyi-gyűjtemény őrévé választatott, helyét dr. Tóth Szabó Pál dr.

tanár foglalta el, majd ő a magyar történelemből egyetemi magántanárrá képesítettén, rendfőnöke által Budapestre helyeztetett, az így megürült titkári állásra az 1906. július havában tartott közgyűlés csekélységemet, e sorok szerény íróját titkárrá választotta.

Ezekben akartam röviden vázolni az 1902–1909. évek történetét s azzal a megnyugtató gondolattal végezhetem soraimat, ha munkánk nem is volt valami nagy és világra szóló, de mindenesetre hazafias és lelkiismeretes.

Nagyvárad, 1909. márczius hó 9-én.

Kiss Kolos Jenő,
titkár.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a biharmegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egyletnek
1903. jun. 28-án, vasárnap délután 5 órakor, a muzeum
épület dísztermében tartott közgyűléséről.*

Jelen voltak : dr. Karácsonyi János alelnök, Bereczky Géza pénztáros, dr. Némethy Gyula titkár, dr. Thury Kálmán ügyész, dr. Bozóky Alajos, Grócz Béla, Géczy Lajos, Sipos Orbán, Vulcan József, dr. Tóth Szabó Pál vál. tagok, Középeßy Gyula muzeumőr, Radnai Farkas, Medvigy Mihály, Mangra Vázul, Balogh Samu, dr. Molnár Imre, dr. Bozóky Géza, Fetser Antal, Novotny S. Alfonz, dr. Vucskics Gyula, Mayer Antal, Makkay József, Kőszeghy József, Besser Hugó, Rátkay József, Makucz Ernő, dr. Lindenberger János, Gyalókey Jenő és mások.

I. Dr. Karácsonyi János alelnök a távollevő elnök főispán megbízásából megnyitja a közgyűlést s meleg szavakkal emlékezik meg egyletünk három nagy halottjáról: Schlauch Lőrincz bibornokról, Pável Mihály püspökről és Szunyogh Péter alispánról, kik az egyletnek mindenkor buzgó és hathatós pártfogói voltak s kiknek közreműködése nélkül az egylet muzeumot nem építhetett, saját otthonra szert nem tehetett volna s épen azért is indítványozza, hogy a közgyűlés szavazza meg a három nagynevű halott emlékének jegyzőkönyvi megörökítését.

A közgyűlés egyhangulag elfogadja az indítványt.

II. Gyalókey Jenő tüzér főhadnagy felolvassa Zólyomy Dávid cz. történelmi értekezését.

Alelnök indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz az érdekes történelmi tanulmányért s elhatározza, hogy azt a majd megjelenendő évkönyvben közzététeti.

III. Dr. Karácsonyi János ismerteti szabad előadásban a bihari 1902-iki ásatások eredményét.

A közgyűlés a titkár indítványára köszönetet szavaz a tanulságos előadásért.

IV. Dr. Némethy Gyula titkár felolvassa jelentését a lefolyt egyleti évről s kiemeli, hogy az egylet a Nagym. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium, valamint a Muzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége részéről ez évben is nagymérvű anyagi és erkölcsi támogatásban részesült.

A közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavaz az említett kegyes pártfogásért.

V. Középeßy Gyula muzeumlör felolvassa jelentését, melynek értelmében a muzeuml gyűjteményei a lefolyt évben nagyobbára ajándékozások révén 1074 darabbal szaporodtak

Tudomásul szolgál

VI. Titkár felolvassa a számvizsgálók jelentését a lefolyt 1902-ik évről, melynek értelmében az egylet számadása 15039 kor. 24 fill. bevétellel és 2559 kor. 58 fill. kiadással helyesnek találtatott.

Elnök indítványára a közgyűlés a számadást helyben hagyja s Bereczky Géza pénztáros úrnak a fölmentést a szokásos óvások mellett köszönettel megadja.

VII. Elnök indítványára adjon a közgyűlés felhatalmazást a választmánynak, hogy egynémely eltávozott, vagy lemondását bejelentett tagnak tagsági díjhátralékát leírhasa.

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadja.

VIII. Elnök jelenti, hogy Nemeskey Andor csabai plébános lemondott a vál. tagságról.

A közgyűlés elnök indítványára az így megürült vál. tagságra Novotny S. Alfonz főgimn. igazgató urat választja meg.

IX. Elnök köszönetet mondvá a közönségnek a szép számú megjelelenésért s a jegyzőköny hitelesítésére dr. Bozóky Alajos és Géczy Lajos urakat kérve föl, a közgyűlést berekeszti.

Nagyvárad, 1903. jul. 11.

Hitelesítik :

Dr. Bozóky Lajos,
Géczy Lajos.

Jegyzette :

Dr. Némethy Gyula,
titkár.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a biharmegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egyletnek
a muzeum épület kupola termében, 1904. június 30-án tar-
tott közgyűléséről.*

Jelen voltak: Dr. Beöthy László elnök, dr. Karácsonyi János alelnök, Bereczky Géza pénztáros, dr. Némethy Gyula titkár, Középassy Gyula ör, Grócz Béla, Hegyesi Márton, Mezey Mihály, Novotny S. Alfonz, dr. Bozóky Alajos, Géczy Lajos választmányi tagok, Radu Demeter g. k. püspök, Mangra Vazul g. kel. vikárius, dr. Laurán Ágoston pápai prelátus, Széchenyi Jenő, Fetser Antal kanonokok, Hranyczky Károly, Hant Gyula, Zakariás Endre, dr. Hoványi Gyula, Stauber József, Reinle Gyula, Hegyesi Pál, Karakas Károly, dr. Lindenberger János, Peszky Ferencz, Gyalókay Jenő, Gerő Ármin, Lakos Lajos, Eröss Rezső, dr. Személyi Kálmánné, Személyi Kálmán, Fráter Kálmánné, Gyalókay Jenőné, Hegyesi Mártonné s leányai és többen.

I. Elnök a közgyűlést megnyitva, üdvözli az egybegyűlt közönséget, rövid beszédet tartva az egyre szaporodó egyletek között nagy létjogosultsággal bíró egyletünk rendeltetéséről.

II. Hegyesi Márton vái. tag felolvasta értekezését „Az utolsó lengyel forradalomról“, melynek végén két forradalmi ereklyéjét a muzeumnak ajánlja föl és adja át.

Elnök indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz az érdekes és becses történelmi tanulmányért, valamint az ereklyéért.

III. Titkár felolvassa jelentését a múlt egyleti évről, megemlékezve a muzeum gyászos emlékü meglapásáról, Karácsonyi alelnök Budapestre történt távozásáról, az egylet

tudományos érdekű működéséről, végre kijelöli a közeljövő két nagy feladatát: a muzeum újrendezését s egy megfelelő katalogus kiadását.

Elnök indítványára a közgyűlés hálás köszönetet mond dr. Karácsonyi János alelnöknek mindazon becses szolgálatokért, melyeket csaknem két évtizedre terjedő bihari tartózkodása alatt tett s érdemeit jegyzőkönyvben örökíti meg, azon óhaj kíséretében, vajha mielőbb ismét magunkénak mondhatnók.

IV. Régiségőr felolvassa jelentését, mely szerint az egyesület gyűjteményei a lefolyt 1903–1904. egyesületi évben összesen 745 darabbal szaporodtak.

Tudomásul szolgál.

V. Titkár felolvassa a számvizsgáló-bizottság jelentését, mely szerint az 1904-ik évi számadást 2578 kor. 88 fill. bevétellel és 2367 kor. 32 fill. kiadással helyesnek találták.

A számvizsgáló-bizottság ajánlatára a közgyűlés köszönetet szavaz az egyesület fáradhatlan pénztárosának, valamint Középeßy Gyula muzeum-örnek, hogy a muzeum érdekében tett fáradozásáért járó 246 kor. napi-díját az egyesület pénztárosának visszaajándékozta.

VI. Elnök az összes tisztikarral együtt, letelvéen a megbízatás ideje, lemond.

Berezky Géza korelnök indítványára a közgyűlés elnöknek dr. Beöthy Lászlót közlekedéssel újra megválasztja, kinek előterjesztésére a közgyűlés a következőképen választja meg az egyesület tisztikarát:

Alelnökök: Gálbory Sámuel,
Hegyesi Márton.

Titkár: Dr. Tóth Szabó Pál.

Pénztáros: Berezky Géza.

Ügyész: Dr. Thury Kálmán.

Könyv- és levéltáros: Karakas Károly.

Muzeum-örök: Középeßy Gyula,

Dr. Némethy Gyula.

Választmányi tagok: Baróthy Pál, Berezky Géza,
dr. Bozóky Alajos, Bunyitay Vincze, Géczy Lajos, Grócz

Béla, Hegyesi Márton, Karakas Károly, Lakos Lajos, Mezey Mihály, Nátafalussy Kornél, Novotny S. Alfonz, Dr. Némethy Gyula, Ritoók Zsigmond, Sipos Orbán, Dr. Szabó György, Szmazsenka Ernő, Dr. Tóth Szabó Pál, Vidovich György, Vulcan József.

VII. Elnök jelenti, hogy Dr. Szmrecsányi Pál v. b. t. t. megyés püspök az egyesület alapító tagjai közé lépett.

A közgyűlés örömteljes hódolattal üdvözli az egyesület legújabb alapító tagját.

VIII. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Bozóky Alajos és Grócz Béla vál. tagokat kérve föl, a gyűlést be-rekeszti.

Nagyvárad, 1904. jul. 6.

Hitelesítik :

Dr. Bozóky Alajos,
Grócz Béla.

Jegyzette :

Dr. Némethy Gyula.

J E G Y Z Ö K Ö N Y V

*a biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egyesület
1905. június 25-én a muzeum nagytermében d. u. 5 órákor
tartott évi rendes közgyűléséről.*

Jelen voltak: Beöthy László főispán elnök, Hegyesi Márton alelnök, dr. Némethy Gyula, Középeßy Gyula, Karakas Károly örök, dr. Thúry Kálmán ügyész, dr. Baróthy Pál, dr. Bozóky Alajos, Géczy Lajos, Grócz Béla, Lakos Lajos vál. tagok, dr. Tóth Szabó Pál titkár, dr. Karácsonyi János, Peszkei Ferencz, Medvigy Mihály, Baranyi László, Tenkei József, Grünwald Henrikné, Mayer Antal r. tagok; Súdi József, Némethy József, Papp János, dr. Pataky Arnold, Mayr Gyula, Mayr Márton, Karakas Gizella, Vasady Lajos stb.

Elnöklő főispán megnyitó beszédében a mai anyagiakat hajszólo korban a tudományos intézetek hivatását, nemes célját fejtegeti. E nemes célnak akar szolgálni a mi egyesületünk is. S bár még mindig nehézségekkel kell küzdenünk, e nehézségektől nem kell visszariadnunk. A lefolyt év a legszebb reményekre jogosít. Kéri a közönség szíves érdeklődését s jóakaró támogatását az egyesület számára. Szomorú kötelességet is kell teljesíteni. József cs. és kir. főherczeg ö fensége, az egyesület tiszteletbeli tagja, valamint Bereczky Géza az egyesület pénztárosa, Ritoók Zsigmond és Vidovics György vál. tagok ez évben elhaláloztak. Indítványozza, hogy az elhunytak feletti részvét örökíttessék meg a közgyűlés jegyzőkönyvében; József Ágost cs. és kir. főherczeghez pedig hódoló felirat intéztessék.

Elnök indítványát a közgyűlés elfogadja.

Elnök erre megnyitja a közgyűlést s felkéri Lakos Lajos urat felolvasása megtartására.

Lakos Lajos elfoglalja az előadói széket s felolvassa „A bihari bandérium a várnai csatában“ cz. becses tanulmányát. A közgyűlés nagy tetszéssel fogadta a felolvasást s elnök indítványára köszönetet szavaz a felolvasónak.

Titkár felolvassa jelentését, melyben ismerteti az egyesület működését 1904. jun. 30-ától a közgyűlés napjáig.

Tudomásúl szolgál.

Titkár jelenti, hogy Rigó Ferencz országgyűlési képviselő úr a mai napon 100 kor.-val az egyesület alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásúl szolgál.

Középeßy Gyula ör előterjeszti évi jelentését, mely szerint a múzeum régiségtára és néprajzi gyűjteménye a lefolyt évben részint vétel, részint ajándékozás folytán 1377 darabbal szaporodott.

Titkár felolvassa a pénztárvizsgáló bizottságnak 1905. jun. 18. és jun. 24-én kelt jelentését.

A közgyűlés a jelentéseket tudomásúl veszi s Karakas Károly ideiglenes pénztárosnak a felmentvényt megadja.

A pénztárosi állásra elnök indítványára közfelkiáltással Lakos Lajos városi levéltáros úr választatott meg.

A három üres vál. tagsági helyre elnök indítványára ugyancsak közfelkiáltással dr. Karácsonyi János, Fetser Antal és dr. Szolcsányi Húgó választattak meg.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Karácsonyi János és Novotny S. Alfonz vál. tagokat kéri fel s a közgyűlést bezárja.

Kelt Nagyváradon, 1905. június 27-én.

Hitelesítik :

Dr. Karácsonyi János,
Novotny S. Alfonz.

Jegyzette :

Dr. Tóth Szabó Pál,
titkár.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a biharmegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egyesület
1906. jun. 24-én a múzeum dísztermében tartott közgyűléséről.*

Jelen vannak: dr. Beöthy László, dr. Némethy Gyula, Középeßy Gyula, Karakas Károly, dr. Bozóky Alajos, dr. Karácsonyi János, Géczy Lajos, Grócz Béla, Lakos Lajos, dr. Tóth Szabó Pál, Szondi György, dr. Pataky Arnold, Mayer Antal, Novotny S. Alfonz, Szilágyi Dózsa, Ernyi Gilbert, Peszkei Ferencz, dr. Munk Béla, dr. Imrik Péter, Györi János, Örley Béla stb.

Dr. Beöthy László üdvözli az egybegyűlteket. Megnyitó beszédében ajánlja egyesületünk hivatását, majd kegyeletes szavakkal emlékezik meg a választmány elhunyt tagjáról dr. Szolcsányi Húgóról s indítványozza, hogy az egyesület részvétét az idejegyzőkönyvében örökítse meg. A közgyűlés ehhez hozzájárul. Az éljenzéssel fogadott megnyitó után dr. Tóth Szabó Pál tartotta meg előadását, Szatmári György váradi püspök 1501—1505. czimmel. Majd ugyanő terjesztette elő titkári jelentését, Középeßy Gyula pedig a régiségtár szaporodásáról számolt be.

Választmányi tagokul megválasztottak Glacz Antal főispán és Schöpflin Ágoston.

Elnök megköszönve a szíves érdeklődést, jegyzőkönyvi hitelesítőkül Novotny S. Alfonz s Imrik Péter urakat kéri fel s a közgyűlést bezárja.

K. m. f.

Hitelesíti :

Novotny S. Alfonz.

Jegyzette :

Dr. Tóth Szabó Pál,

titkár.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a biharmegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egyesület
1907. június 9-én a muzeum nagytermében tartott közgyűléséről.*

Jelen vannak: Dr. Bozóky Alajos, Grócz Béla, Fetser Antal, Mezey Mihály, dr. Karácsonyi János, Novotny S. Alfonz, Glacz Antal vál. tagok, Gálbory Sámuel alelnök, dr. Némethy Gyula, Középeßy Gyula, Karakas Károly örök, Lakos Lajos pénztáros, dr. Tóth Szabó Pál titkár, Mayer Antal, Peszeki Ferencz, Gyalókay Jenő, Gyalókay Jenőné, dr. Kiss Géza, dr. Bozóky Alajosné, Reichard József, Schröder Imre, Ujházy Irma, Karakas Gizella, Hranyczky Károly, Winkler Lajos, dr. Hoványi Gyula, Kiss Kolos Jenő, Vucskics Gyula, Kovács József, Kovács Józsefné, Kőszeghy József, Rozenzweig János, Rohrscheidt Ernő r. tagok és az érdeklődő közönség.

1. Az elnöki széket Gálbory Sámuel alelnök foglalja el, röviden üdvözli az egybegyűlteket s megnyitja az ülést.

2. Dr. Karácsonyi János felolvassa értékes tanulmányát „Panasz“ czimmal, a Panaszí Pázmányok falujáról.

3. Gyalókay Jenő cs. és kir. tüzér főhadnagy szabad előadásban térképeken ismerteti Nagyvárad 1692-iki képét.

4. Az elnök indítványára a közgyűlés mindkét előadónak köszönetet szavaz az érdekes és tanulságos előadásokért.

5. Titkár előterjeszti jelentését az egyesület 1906. évi működéséről.

Tudomásul szolgál.

6. Középeßy Gyula ör előterjeszti jelentését a régiség-tárnál s a többi táráknál történt gyarapodásokról. Eszerint a gyarapodás a könyvtárnál : 174 drb, a régiség-tárnál 215 drb, a néprajziaknál 207 drb, a képzőművészetiéknél 10 drb, a felszerelésnél 21 drb. Összesen 617 darab.

Örvendetes tudomásul szolgál.

7. Titkár előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését: dr. Karácsonyi János és Géczy Lajos mint kiküldött bizottság javasolják, hogy a közgyűlés Lakos Lajos pénztáros 1906-iki számadását 2737·08 kor. bevétellel, 2440·13 kor. kiadással és 296·95 kor. pénztári maradvánnyal, továbbá 1222·81 kor. vagyonnal fogadja el és a pénztárosnak a felmentést a további számadás terhe alól adja meg; a 296·95 kor. pénztári maradványt pedig az 1907-iki évre bevételre utalja.

A közgyűlés a kiküldött bizottságnak a választmány által felülvizsgált helyben hagyott javaslatát elfogadja, Lakos Lajos pénztárosnak a felmentést megadja s fáradozásáért köszönetet mond.

8. Gálbory Sámuel alelnök az egész tisztikar s a választmány nevében lemond, letelvé a három évi megbízatás.

A közgyűlés egyhangú választással a tisztikart így alakítja meg:

Elnök: Dr. Beöthy László.

Alelnökök: Gálbory Sámuel,

Dr. Karácsonyi János.

Titkár: Kiss Kolos Jenő.

Az Ipolyi-gyűjtemény őre: Dr. Némethy Gyula.

Régiség-tár-őr: Középegy Gyula.

Könyv- és levéltáros: Karakas Károly.

Pénztáros: Lakos Lajos.

Ügyész: Dr. Thury Kálmán.

A választmány tagjai: Dr. Baróthy Pál, dr. Bozóky Alajos, Bunyitay Vincze, Géczy Lajos, Grócz Béla, Mezey Mihály, Novotny S. Alfonz, Sipos Orbán, dr. Szabó György, Szmazsenka Ernő, Fetser Antal, Glac Antal, Schöpflin Ágoston, Hlatky Endre, Medvigy Mihály, ifj. Rimanóczy Kálmán, Szokoly Tamás, Bundala Mihály, Szilágyi Dózsa.

9. Dr. Karácsonyi János megválasztott alelnök, ki Gálbory korelnöktől az elnöklést átvette, meleg szavakban mond köszönetet a távozó titkárnak, dr. Tóth-Szabó Pálnak az egyletben kifejtett működéséért; majd megköszönve a közönség érdeklődését, a közgyűlést bezárta.

Nagyvárad, 1907. június 9.

Jegyzette:

Dr. Tóth-Szabó Pál.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*a Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet
1908. június 14-én a muzeum nagytermében tartott közgyűléséről.*

Jelen vannak: dr. Karácsonyi János elnökle alatt: Dr. Bozóky Alajos, Fetszer Antal, Grócz Béla, Novotny S. Alfonz, dr. Némethy Gyula, Középeßy Gyula, Karakas Károly, Lakos Lajos, Kiss Kolos Jenő. Ott láttuk továbbá a hallgatóság soraiban városunk előkelő társadalmának számos képviselőjét.

1. Az elnöki széklet dr. Karácsonyi János alelnök foglalja el. Szívélyesen üdvözlővén úgy a választmány tagjait, mint a szép számmal egybegyűlt hallgatóságot, az ülést megnyitja.

2. Dr. Karácsonyi János a hallgatóság nagy érdeklődése mellett olvassa fel „Ördögszántó és Angyalháza“ című kiváló tudással és gonddal megírt értekezését.

3. A hallgatóság tetszésnyilvánításaival, a választmány pedig hálás köszönetével jutalmazza a felolvasó munkáját.

4. Titkár jelentésében ismerteti az elmúlt év munkáját, mint különös fontosságú dolgot említ fel, hogy a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségével érintkezésbe lépünk az iránt, hogy a magas kormánytól hasson oda, hogy szűknek bizonyult épületünket módunkban legyen már a közel jövőben a követelményeknek megfelelően kibővíteni.

Ugyancsak a titkár jelenti, hogy a Főfelügyelőség évi 600 korona, Biharvármegye közönsége 400 korona, Nagyvárad város törvényhatósága évi 300 koronával segélyezte az Egyletet. Fraknoi Vilmos püspök úr Öméltóságának 400 koronás adományáról szintén hálával emlékezik meg. Örvedetes tuda-

másul hozza azt is, hogy a helybeli pénzintézetek közül többen járultak segélyükkel az Egylet céljainak megvalósításához.

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul veszi s a titkári jelentésben említett adakozóknak ez uton is hálás köszönetét fejezi ki.

Tudomásul szolgál.

5. Középegy Gyula ör előterjeszti jelentését a régiség-tárnál s a többi tárnál történt gyarapodásokról. E szerint a gyarapodás a könyvtárnál 176 drb, a régiség-tárnál 153 drb, a néprajziaknál 119 drb, a képzőművészetiéknél 5 drb, a felszerelésnél 4 drb. Összesen 457 darab.

Örvendetes tudomásul szolgál.

6. Titkár előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A bizottság javasolja, hogy a közgyűlés Lakos Lajos pénztáros 1907-iki számadását 2096 kor. 28 fill. bevétellel és 2096 kor. 28 fill. kiadással fogadja el és a pénztárosnak a felmentést a további számadás terhe alól adja meg.

A közgyűlés a kiküldött bizottságnak a választmánytól felülvizsgált s helybenhagyott javaslatát elfogadja, Lakos Lajos pénztárosnak a felmentést megadja s fáradozásáért köszönetet mond.

7. Elnök megköszönve a közönség érdeklődését, a közgyűlést bezárta.

Nagyvárad, 1908. június 14-én.

Jegyzette:

Kiss Kolos Jenő.

TAGOK NÉVSORA.

Tiszteletbeli tagok:

Bunyitay Vinceze váradi kanonok,
Thaly Kálmán országgyűlési képviselő.

Alapító tagok:

Biharvármegye,
Bihari Nemzeti Casinó,
Bubics Zsigmond, †
Dr. Czobor Béla, †
Br. Dőry József, †
Dr. Fraknoi Vilmos,
id. Gálbory Sámuel,
Br. Gerliczy Bódog,
Grócz Béla,
Ipolyi Arnold, †
Középeßy Gyula,
dr. Lányi József tinnini püspök,
Nagyvárad város,
Nagyváradi Takarékpénztár,
Nagyszalonta város,
Olteanu János, †
B. Orbán Balázs, †
Patay András, †
Pável Mihály, †
Racsek János, †
Rigó Ferencz, †
Dr. Rómer Flóris, †
Dr. Schlauch Lórinz, †
Dr. Steinberger Ferencz, †
Szakszó Rezső, †
Széchenyi Jenő,
Szlávy Olivér, †
Dr. Szmrecsányi Pál v. b. t. t.
nagyváradi lat. szert. püspök. †

Vinkler József, †
Zatureczky Albert †

Tisztikar:

Az 1907-iki június 9-én tartott közgyűlés a tisztikart így választotta meg:

Elnök: dr. Beóthy László.
Alelnök: Gálbory Sámuel,
dr. Karácsonyi János.

Titkár: Kiss Kolos Jenő.

Örök: dr. Némethy Gyula,
Középeßy Gyula,
Karakas Károly.

Pénztáros: Lakos Lajos.

Ügyész: dr. Thúry Kálmán.

Választmány:

dr. Baróthy Pál,
dr. Bozóky Alajos,
Bundala Mihály,
Bunyitay Vinceze,
Géczy Lajos,
Glacz Antal,
Grócz Béla,
Fetser Antal,
Hlatky Endre,
Medvigy Mihály,
Mezey Mihály,
Novotny S. Alfonz,
Sipos Orbán,
Szokoly Tamás,
dr. Szabó György,
Szilágyi Dózsa,

ifj. Rimanóczy Kálmán,
Szmazsenka Ernő.

Rendes tagok:

Dr. Adorján Emil,
Dr. Argyelán János,
Baranyi András,
Baranyi László,
Dr. Baróthy Pál,
Bartos Gábor,
Beőthy Lajos,
Gróf Beroldingen Lili,
Bilinszki Szótérné,
Biszterszky Iván,
Bordé Ferencz,
Dr. Bozóky Alajos,
Bundala Mihály,
Bunyitay Vincez,
Dr. Dőry Ferencz,
Des **E**cherolles Kruspér Sándorné
H. **F**ekete Péter,
Fetser Antal,
Fráter Kálmán,
Géczy Lajos,
Br. Gerliczy Félixné,
Glacz Antal,
Grócz Béla,
Grunwald Henrikné,
György László,
Győri János,
Halász Gyula,
Dr. Hegyesi Pál,
Hlatky Endre,
Dr. Hoványi Gyula,
Huzella Gyula,
Jancsovits Jenő,
Karakas Károly,
Dr. Karácsonyi János,
Keszthelyi Zoltán,
Kiss Kolos Jenő,
Knapp Ferenczné,
Lakos Lajos,
Láng József,

Leéb Bertalan,
Dr. Lestyán Endre,
Lopusny Gyula,
Makkai József,
Makucz Ernő,
Markovits Antal,
Dr. Mártonffy Bogdán,
Medvigy Mihály,
Mezey Mihály,
Mihelfi Adolf,
Molnár János,
Müller Salamon,
Dr. **N**émethy Gyula,
Novotny S. Alfonz,
Dr. **O**lasz Béla,
Papp János,
Peszeky Ferencz,
Reismann Mór,
ifj. Rimanóczy Kálmán,
Dr. Szabó György,
Szathmáry Király Andor,
Szilágyi Dózsa,
Szmazsenka Ernő,
Dr. **T**húry Kálmán,
Verner Kálmán,
Vidovich Béla,
Dr. Vucskics Gyula,
Wertheimstein Alfréd.

Vidéki rendes tagok:

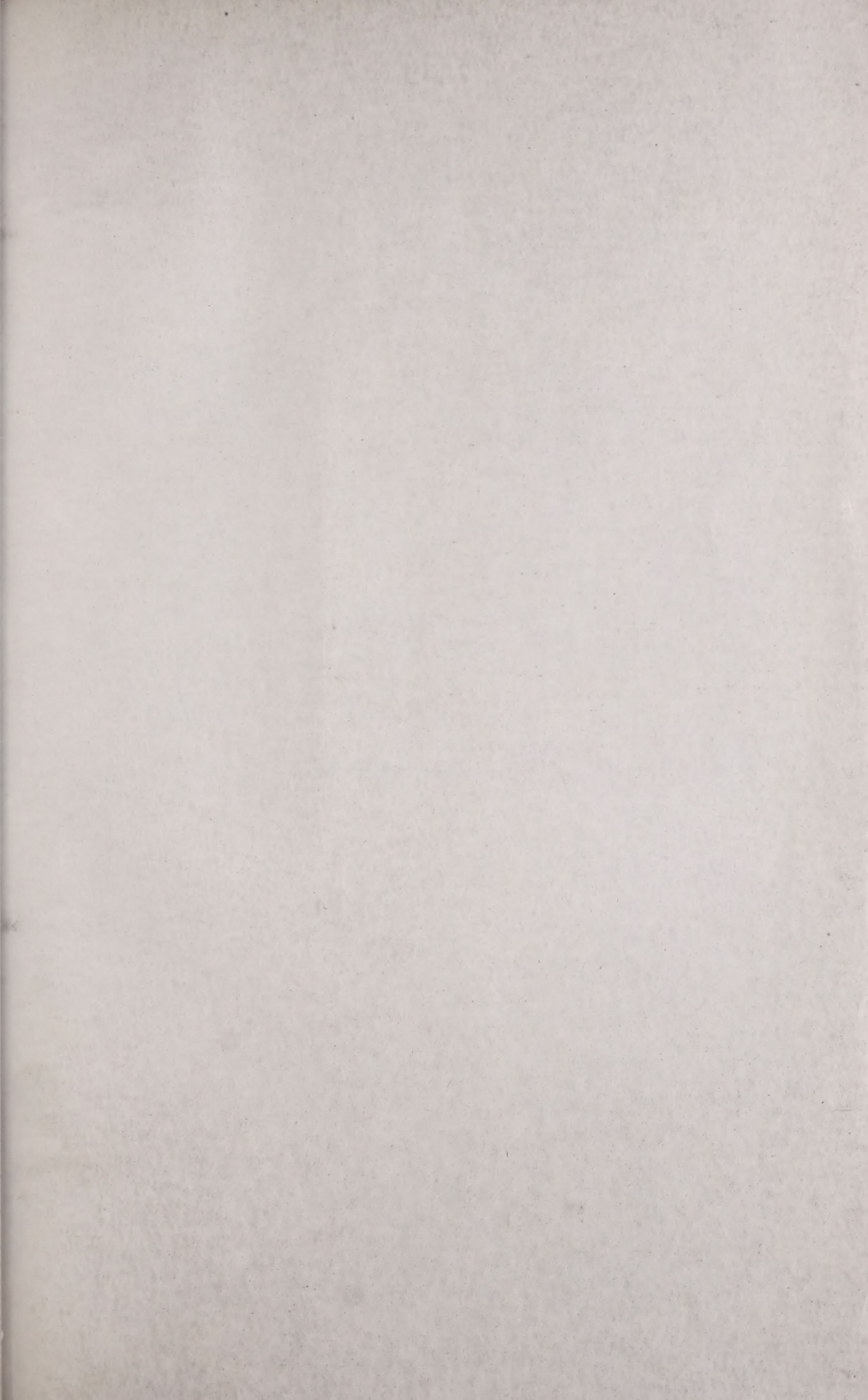
Alsó-Lugos község,
Arpád község,
Dr. Beőthy László, Budapest,
Baj község,
Beél körjegyzőség,
Berettyó-Ujfalu község,
Bihar-Püspöki község,
Borzik község,
Brátka körjegyzőség,
Braun Mihály, F.-Győrös,
Derecske község,
Drágán József, Lunka,
Élesdi körjegyzőség,

Erdő-Gyarak község,
 Feketető község,
 Gáborján község,
 Grószmann Mór, Beél,
 Hajdubagos község,
 Hosszupályi község,
 Ilye község,
 Juricskay Zoltán, Rikosd,
 Kisbárodí körjegyzőség,
 Kiss Béla, Bogyoszló,
 Kisjenő község,
 Konyár község,
 Körösszeg-Apáti község,
 Kötegyán község,
 Kumanyesdi körjegyzőség,
 Dr. Magyary Géza, Budapest,
 Madarász község,
 Méhkerék község,
 Miskolczy Hugó, F.-Győrös,
 Monostor-Pályi község,
 Nadányi Miklós, F.-Győrös,
 Nagybárod körjegyzőség,
 Nagyléta község,
 Nagymarosi körjegyzőség,
 Nemeskey Andor, Csaba,

O-Homorog község,
 Őkrös körjegyzőség,
 Őrvénd község,
 Popovits Ferencz, Rieny,
 Rédei Richárd, Vircsolog,
 Révi körjegyzőség,
 Sipos Orbán, Szolnok,
 Sterba Szabolcs, Mikló-Lázur,
 Dr. Székely István, Budapest,
 Dr. Szemethy Géza, P.-Szöllős,
 Sáránd község,
 Sarkad község,
 Serges község,
 Szászfalu község,
 Szunyogh Szabolcs, Budapest,
 Szent-Péterszeg község,
 Dr. Tóth Szabó Pál, Budapest,
 Tamásda község,
 Tépe község,
 Gróf Tisza Kálmán, Csegöd,
 Tötös körjegyzőség,
 Tulka község,
 Vértes község,
 ifj. Vincze Miklós, F.-Győrös.

LÁNG JÓZSEF
KÖNYVNYOMDÁJA
NAGYVÁRADON
1909.